

Міністерство освіти і науки України
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Навчально-науковий інститут соціальних і гуманітарних наук

Кафедра історії та археології

Сирота Віталій Вікторович

**ВИВЧЕННЯ „КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ” ЯК ВАЖЛИВОГО
АСПЕКТУ СПРИЙНЯТТЯ УЧНЯМИ 11 КЛАСУ ІСТОРІЇ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

Кваліфікаційна робота
спеціальності 014 Середня освіта (Історія

Особистий підпис – *Сирота В. В.* Віталій СИРОТА

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент
Нані ГОГОХІЯ

Завідувач кафедри – доктор історичних наук, професор
Олександр НАБОКА

Полтава – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ВИВЧЕННЯ КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ В 11 КЛАСІ.....	7
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	7
1.2. Загальна характеристика політичного та соціально-економічного розвитку країн Латинської Америки у 1940–50-х рр.....	16
1.3. Карибська криза у змісті шкільного курсу всесвітньої історії 11 класу: аналіз програм і підручників.....	20
РОЗДІЛ 2. КУБІНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ.....	28
2.1. Політичні трансформації в країнах Латинської Америки наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр.....	28
2.2. Кубинська революція та трансформація Куби у 1953–1962 рр.	31
2.3. Вплив Кубинської революції на політичні процеси в Латинській Америці.....	40
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНОГО КОНТЕКСТУ В 11 КЛАСІ	44
3.1. Кубинська революція і Карибська криза: наслідки та історичні уроки..	44
3.2. Методична модель вивчення теми «Кубинська революція – Карибська криза» у 11 класі	48
3.3. Формування історичної та громадянської компетентностей учнів 11 класу під час вивчення Карибської кризи.....	62
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Історія міжнародних відносин другої половини XX століття характеризується гострим протистоянням між провідними державами світу, формуванням біполярної системи міжнародних відносин, боротьбою двох суспільно-політичних систем та виникненням криз, які безпосередньо загрожували глобальній безпеці. Однією з найнебезпечніших подій цього періоду стала «Карибська криза» 1962 р., яка поставила світ перед реальною загрозою ядерної війни між США та СРСР.

Карибська криза стала кульмінаційним моментом холодної війни та одним із найскладніших випробувань для системи міжнародних відносин XX століття. Її виникнення було безпосередньо пов'язане з революційними перетвореннями на Кубі, загостренням кубинсько-американських відносин, радянсько-кубинським зближенням та глобальним суперництвом між США і СРСР. Розміщення радянських ядерних ракет на Кубі восени 1962 р. спричинило різке загострення міжнародної ситуації та змусило провідні держави світу шукати шляхи виходу з конфлікту без застосування ядерної зброї.

Особливе значення Карибської кризи полягає в тому, що вона продемонструвала небезпечність військово-політичного протистояння в умовах існування ядерної зброї. Протягом тринадцяти днів світ перебував у стані надзвичайної напруги, а рішення політичного керівництва США та СРСР могли мати катастрофічні наслідки не лише для окремих держав, а й для всього людства. Водночас завершення кризи шляхом переговорів стало важливим прикладом можливості дипломатичного врегулювання міжнародного конфлікту навіть за умов надзвичайно високого рівня протистояння.

Вивчення Карибської кризи дає можливість глибше зрозуміти особливості міжнародних відносин другої половини XX століття, механізми функціонування біполярної системи, роль США та СРСР у світовій політиці, значення військово-стратегічного балансу, дипломатії та переговорів у

забезпеченні міжнародної безпеки. Розгляд причин, перебігу та наслідків кризи також сприяє усвідомленню взаємозалежності держав і відповідальності політичних лідерів за прийняття рішень у ситуаціях глобальної небезпеки.

Актуальність теми має і методичний аспект. Карибська криза є надзвичайно цінним матеріалом для навчання учнів 11 класу, оскільки дозволяє поєднати вивчення конкретної історичної події із формуванням цілісного уявлення про міжнародні відносини епохи холодної війни. Робота з документами, картами, хронологічними матеріалами, виступами політичних діячів та іншими історичними джерелами створює можливості для розвитку критичного мислення, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати позиції сторін конфлікту та оцінювати альтернативні варіанти розвитку подій.

Важливим є також потенціал теми у формуванні громадянської компетентності учнів. Аналіз Карибської кризи спонукає школярів осмислювати проблеми війни і миру, міжнародної безпеки, відповідальності держав за свої рішення, ролі дипломатії та переговорів у запобіганні конфліктам. Учні отримують можливість не лише засвоїти історичні факти, а й сформулювати власне аргументоване ставлення до проблем міжнародної безпеки та способів мирного врегулювання конфліктів.

Мета дослідження – визначити та обґрунтувати методичні засади вивчення Карибської кризи 1962 р. у курсі всесвітньої історії 11 класу як засобу формування в учнів цілісного розуміння міжнародних відносин другої половини XX ст., історичної та громадянської компетентностей.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. проаналізувати історіографію, джерельну базу та історичний контекст Карибської кризи, необхідний для її науково коректного вивчення в шкільному курсі історії;

2. визначити місце Карибської кризи у змісті всесвітньої історії 11 класу та проаналізувати особливості її представлення в навчальній програмі й сучасних шкільних підручниках;

3. розробити методичну модель вивчення Карибської кризи в 11 класі із застосуванням проблемного навчання, роботи з історичними джерелами та багатоперспективного аналізу;

4. обґрунтувати можливості формування історичної та громадянської компетентностей учнів під час вивчення Карибської кризи.

Об'єктом дослідження є процес навчання всесвітньої історії учнів 11 класу.

Предметом дослідження є методичні засади вивчення Карибської кризи 1962 р. у курсі всесвітньої історії 11 класу як засобу формування в учнів цілісного розуміння міжнародних відносин другої половини XX ст., історичної та громадянської компетентностей.

Хронологічні межі дослідження визначаються передусім 1962 роком – періодом безпосереднього розгортання та врегулювання Карибської кризи. Для з'ясування її передумов і довгострокових наслідків дослідження охоплює ширший період розвитку міжнародних відносин другої половини XX століття, з особливою увагою до подій кінця 1950-х – 1960-х років.

Територіальні межі дослідження охоплюють насамперед Кубу, США та СРСР, а також інші держави, безпосередньо залучені до системи міжнародних відносин періоду Карибської кризи.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, системності та всебічності. У роботі використано загальнонаукові та спеціально-історичні методи: аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення, проблемно-хронологічний, історико-генетичний та історико-порівняльний методи. Для методичної частини застосовано педагогічний аналіз, моделювання навчальної діяльності, методи проблемного та компетентнісного навчання, а також прийоми роботи з історичними джерелами.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному поєднанні історичного та методичного аспектів вивчення Карибської кризи. Подію розглянуто не лише як окремий епізод протистояння США і СРСР, а як важливий аспект сприйняття учнями 11 класу системи міжнародних відносин другої половини ХХ століття. Особливу увагу приділено можливостям використання історичного матеріалу для формування в учнів уміння аналізувати міжнародні конфлікти, оцінювати позиції різних сторін, визначати роль дипломатії та усвідомлювати значення мирного врегулювання міжнародних суперечностей.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів учителями історії під час вивчення теми холодної війни та міжнародних відносин другої половини ХХ століття в 11 класі. Запропоновані методичні розробки можуть бути використані для проведення проблемних уроків, організації дискусій, аналізу історичних документів, роботи з картою, рольового моделювання та інших форм навчальної діяльності. Їх застосування спрямоване не лише на засвоєння учнями історичних знань, а й на формування критичного мислення, уміння аргументувати власну позицію та громадянської компетентності.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг роботи становить 78 сторінок, з них 70 сторінок – основний текст. Список джерел і літератури складає 65 позицій.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ВИВЧЕННЯ КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ В 11 КЛАСІ

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження

Дослідження Кубинської революції, її впливу на розвиток Латинської Америки та формування передумов Карибської кризи потребує залучення різнопланової історіографії та широкого комплексу джерел. Специфіка теми визначається тим, що вона перебуває на перетині кількох дослідницьких проблем: історії Куби, американсько-латиноамериканських відносин, холодної війни, радянсько-американського протистояння, міжнародної безпеки та історії дипломатії. Відповідно, джерельну базу роботи становлять документальні матеріали, дипломатичні та розвідувальні документи, мемуари безпосередніх учасників подій, а також наукові праці, присвячені Кубинській революції, зовнішній політиці Куби, перебігу та наслідкам Карибської кризи.

Однією з важливих особливостей історіографії проблеми є її значний обсяг і тематична різноманітність. Кубинська революція та Карибська криза досліджувалися як самостійні історичні явища, як складові холодної війни, як прояв американсько-кубинського протистояння та як приклад кризової взаємодії ядерних держав. Унаслідок цього сучасна історіографія дозволяє простежити не лише перебіг подій жовтня 1962 р., а й більш тривалий процес, що охоплює передумови революції, прихід до влади Фіделя Кастро, трансформацію внутрішнього курсу Куби, погіршення її відносин зі США, зближення з СРСР та подальше включення острова до системи глобального протистояння.

Першу групу становлять праці, у яких Кубинська революція розглядається передусім через історію самої Куби та її політичного розвитку. Важливе місце серед них посідає монографія Л. А. Переса *Cuba: Between Reform and Revolution* [34]. Автор розглядає історію Куби в широкій

історичній перспективі, що дозволяє не обмежувати пояснення революції безпосередніми подіями 1950-х років, а враховувати тривале формування політичних, соціальних та економічних суперечностей кубинського суспільства.

Значний історіографічний інтерес становить також праця Г. Томаса *Cuba: The Pursuit of Freedom* [41], у якій Кубинська революція розглядається в широкому контексті попереднього історичного розвитку країни. У сукупності з дослідженням Л. А. Переса [34] ця праця створює підстави для розгляду Кубинської революції не як раптової зміни політичного режиму, а як результату тривалого розвитку внутрішніх суперечностей кубинського суспільства.

Окремий напрям становлять праці, присвячені американсько-кубинським відносинам. У цьому контексті важливе значення має книга П. В. Бонсала *Cuba, Castro, and the United States* [6]. Праця колишнього посла США на Кубі дає можливість простежити розвиток американсько-кубинських відносин у перші роки після перемоги революції та процес їх поступового загострення.

Важливе місце в дослідженні американської політики щодо революційної Куби посідає монографія Л. Шоулца *That Infernal Little Cuban Republic: The United States and the Cuban Revolution* [37]. У ній американсько-кубинські відносини розглядаються в ширшій історичній перспективі політики США щодо Куби, що дає можливість простежити зміну характеру двосторонньої взаємодії після революції 1959 р. Для цієї роботи такий підхід важливий як основа для пояснення переходу від внутрішньополітичної трансформації Куби до міжнародного конфлікту.

Істотне значення для дослідження має праця Дж. І. Домінгеса *To Make a World Safe for Revolution: Cuba's Foreign Policy* [17], присвячена зовнішній політиці революційної Куби. Її використання дає змогу змістити дослідницький акцент із традиційного протиставлення США та СРСР і розглянути Кубу як самостійного учасника міжнародних відносин. Такий

підхід є принциповим, оскільки під час аналізу Карибської кризи Куба нерідко постає лише як територія розміщення радянських ракет або як об'єкт суперництва двох наддержав. Водночас зовнішньополітичний курс кубинського керівництва був самостійним чинником міжнародної політики [17, с. 1–7].

Для розуміння ширшого контексту відносин США з Латинською Америкою важливою є монографія П. Г. Сміта *Talons of the Eagle: Dynamics of U.S.-Latin American Relations* [38]. Вона дає можливість розглядати американсько-латиноамериканські відносини не лише в межах окремого кубинського сюжету, а в ширшій історичній перспективі. Це важливо для визначення місця Кубинської революції в історії регіону та пояснення її міжнародного значення, що значною мірою було зумовлене не тільки зміною політичного режиму на острові, а й характером його відносин зі Сполученими Штатами.

Важливим доповненням до цього напрямку є праця В. Лафебера *Inevitable Revolutions: The United States in Central America* [26], присвячена історії американської політики щодо Центральної Америки. У сукупності праці П. Г. Сміта [38] та В. Лафебера [26] створюють ширший контекст для розуміння того, чому революційні процеси в Латинській Америці розглядалися Сполученими Штатами не лише як внутрішні політичні явища, а й у контексті американських регіональних інтересів.

Другий великий напрям історіографії становлять праці, безпосередньо присвячені Карибській кризі 1962 р. Одним із ранніх системних досліджень є праця Г. Т. Еллісона *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, яка стала важливою для розвитку аналітичного підходу до пояснення кризових рішень [1]. Її специфіка полягає у спробі пояснити не лише послідовність подій, а й механізми прийняття політичних рішень.

Подальший розвиток цього підходу представлено у спільній праці Г. Еллісона та П. Зелікова *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* [2], де аналіз кризи розширено з урахуванням нових джерел і

переосмислено на основі трьох моделей прийняття урядових рішень. Праці Г. Еллісона [1] та Г. Еллісона і П. Зелікова [2] мають значення для дослідження передусім тому, що дозволяють розглядати Карибську кризу не лише як послідовність дипломатичних кроків, а як складний процес прийняття рішень.

Інший напрям досліджень зосереджується на безпосередньому перебігу кризи, взаємодії її учасників та механізмах урегулювання. До нього належать праці Дж. Блайта і Д. Велча [5], Р. Гартоффа [22], А. Фурсенка і Т. Нафталі [19], М. Доббса [16], Дж. Колмана [10], а також Д. Мунтона і Д. Велча [32]. Ці дослідження відрізняються за масштабом і підходами, однак у сукупності дозволяють простежити основні етапи кризи та різні інтерпретації поведінки її учасників.

Особливе місце посідає праця А. Фурсенка і Т. Нафталі *One Hell of a Gamble: Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958–1964* [19], підготовлена із залученням американських джерел і матеріалів радянських архівів. Її значення для дослідження полягає в можливості простежити розвиток радянсько-американського протистояння навколо Куби та врахувати роль кубинського чинника.

Подібне значення має дослідження М. Доббса *One Minute to Midnight: Kennedy, Khrushchev, and Castro on the Brink of Nuclear War* [16]. Автор детально реконструює перебіг найбільш напружених етапів Карибської кризи, поєднуючи американські, радянські та кубинські матеріали.

Для дослідження кубинського бачення кризи особливо важливою є праця Т. Дієса Акості *October 1962: The “Missile” Crisis as Seen from Cuba* [14]. Її залучення дозволяє розширити традиційний американсько-радянський підхід і врахувати сприйняття подій кубинською стороною. Для цієї роботи це принципово важливо, оскільки дає можливість розглядати Кубу не лише як територію розміщення радянських ракет, а як учасника подій із власними безпековими та політичними інтересами.

Післякризовому виміру кубинсько-радянських і кубинсько-американських відносин присвячена праця Дж. Блайта та П. Бреннера *Sad and Luminous Days: Cuba's Struggle with the Superpowers After the Missile Crisis* [3]. Вона доповнює дослідження безпосередньо подій жовтня 1962 р. аналізом становища Куби та її відносин із наддержавами після завершення кризи.

Окрему групу становлять праці, присвячені розвідувальному та інформаційному аспектам Карибської кризи. До неї належать збірник *Intelligence and the Cuban Missile Crisis* за редакцією Дж. Блайта та Д. Велча [4], книга Д. Брюджоні *Eyeball to Eyeball: The Inside Story of the Cuban Missile Crisis* [7] та праця Д. Дайнерстайна *The Making of a Missile Crisis, October 1962* [15]. Ці видання дозволяють окремо простежити місце розвідки та інформаційного забезпечення в розвитку кризової ситуації.

Суттєвим напрямом історіографії є також післякризове осмислення подій. Праця С. М. Стерна *The Cuban Missile Crisis in American Memory: Myths versus Reality* [40] присвячена формуванню американської пам'яті про кризу та критичній перевірці усталених інтерпретацій за матеріалами засідань ExComm. Це має значення не лише для академічного дослідження, а й для методики викладання, оскільки шкільний курс історії повинен розрізняти фактичну реконструкцію події та її подальші інтерпретації.

Ширший міжнародний контекст проблеми забезпечують праці з історії холодної війни. Дослідження Дж. Л. Геддіса [20; 21], В. Лафебера [25], О. А. Вестада [43], Р. Мак-Магона [29], В. Зубока [44] та Е. Гобсбаума [23] дозволяють співвіднести Карибську кризу з основними тенденціями розвитку міжнародної системи після Другої світової війни. При цьому Карибська криза розглядається не як ізольована подія, а як один із найбільш небезпечних моментів глобального радянсько-американського протистояння.

Важливе теоретичне значення для дослідження мають праці з теорії міжнародних відносин Г. Моргентау [31], К. Волтца [42], Дж. Міршаймера [30] та Дж. Ная [33]. Їх залучення створює ширший понятійний контекст для

осмислення проблем сили, безпеки, стратегічного суперництва та поведінки великих держав. Водночас у межах цієї роботи теоретичні положення використовуються як допоміжний інструмент і не підміняють конкретно-історичного аналізу Карибської кризи.

Таким чином, історіографію досліджуваної проблеми умовно можна поділити на кілька взаємопов'язаних напрямів: історія Куби та Кубинської революції; американсько-кубинські відносини; зовнішня політика революційної Куби; історія та механізми Карибської кризи; радянсько-американське протистояння; розвідувальний та інформаційний аспект кризи; а також загальна історія холодної війни та теорія міжнародних відносин. Перевагою наявної історіографічної бази є можливість зіставити різні рівні аналізу – від внутрішньополітичних процесів на Кубі до глобального протистояння наддержав.

Не менш важливою є джерельна база дослідження. Її основу становлять опубліковані дипломатичні, урядові та розвідувальні документи, які дозволяють реконструювати позиції безпосередніх учасників кризи. Особливе значення має видання *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XI: Cuban Missile Crisis and Aftermath* [18], що об'єднує документи американської зовнішньої політики, пов'язані з перебігом і врегулюванням Карибської кризи. Цей комплекс джерел дає можливість реконструювати позицію американського керівництва та процес вироблення зовнішньополітичних рішень.

Важливим джерельним комплексом є також *CIA Documents on the Cuban Missile Crisis, 1962* [28], підготовлений за редакцією М. С. Маколіфа. Збірник містить матеріали американської розвідки, що дозволяють простежити інформаційне забезпечення дій американського керівництва під час Карибської кризи.

Окрему групу становлять документи, опубліковані у збірнику *The Cuban Missile Crisis, 1962: A National Security Archive Documents Reader* за

редакцією Л. Чанг та П. Корнблуха [9]. Видання дає можливість залучити до аналізу різні типи документів і зіставити позиції учасників кризи.

Для реконструкції подій важливими є також мемуарні джерела. До них належать спогади Р. Ф. Кеннеді *Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis* [24], мемуари К. Лемея *Mission with LeMay: My Story* [27], Д. Раска *As I Saw It* [35], праці А. Шлезінгера *A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House* [36] та Т. Соренсена *Kennedy* [39]. Їх залучення дозволяє врахувати сприйняття Карибської кризи представниками американського політичного та військового керівництва.

Водночас мемуари не можуть розглядатися як нейтральний опис подій. Вони відображають особисте сприйняття авторів, їхню політичну позицію та подальше осмислення власної діяльності. Тому в роботі такі джерела доцільно зіставляти з документальними матеріалами та науковими дослідженнями. Саме порівняльний аналіз різних типів джерел дозволяє уникнути однобічної реконструкції подій.

Важливим доповненням до американських джерел є матеріали, що дозволяють врахувати кубинську перспективу. Передусім ідеться про працю Т. Дісса Акости *October 1962: The "Missile" Crisis as Seen from Cuba* [14]. Її використання дає змогу розширити традиційний погляд на Карибську кризу як переважно радянсько-американське протистояння та врахувати сприйняття подій кубинською стороною.

Таким чином, джерельна база дослідження характеризується різнотипністю та взаємодоповнюваністю. Офіційні документи дають можливість реконструювати позиції державних структур і дипломатичних відомств; розвідувальні матеріали – простежити інформаційне забезпечення прийняття рішень; мемуари – відтворити сприйняття подій їх безпосередніми учасниками; документи та праці, орієнтовані на кубинську перспективу, – врахувати позицію Куби; наукові дослідження – зіставити та критично осмислити різні інтерпретації.

Окремий блок джерельної бази становлять нормативні та освітні документи, необхідні з огляду на методичну спрямованість магістерської роботи. Закон України «Про освіту» [61], Закон України «Про повну загальну середню освіту» [62], навчальна програма з всесвітньої історії для 10–11 класів [45], Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти [50] та Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» [60] визначають нормативні й змістові орієнтири для аналізу місця досліджуваної теми у шкільному курсі. Їх залучення дає можливість співвіднести історичний і методичний зміст роботи із сучасними вимогами до загальної середньої та історичної освіти.

Для аналізу шкільної репрезентації теми використано підручники О. В. Гісема та О. О. Мартинюк [46], П. Б. Полянського [51] та І. Я. Щупака [65]. Їх зіставлення дозволяє визначити обсяг і характер представлення матеріалу про Кубинську революцію та Карибську кризу, особливості встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними та характер запропонованих учням навчальних завдань.

Методичну складову джерельної бази становлять праці О. І. Пометун і Г. О. Фреймана [55], В. О. Комарова [49], О. І. Пометун, Н. М. Гупана та В. С. Власова [53], а також О. І. Пометун і Л. В. Пироженко [54]. Ці видання використано для обґрунтування методичних підходів до організації навчання історії, роботи з історичною інформацією, застосування компетентнісного та інтерактивного навчання.

Особливе значення для подальшої частини дослідження мають праці, присвячені компетентнісному навчанню та громадянській освіті. Теоретико-методичними орієнтирами виступають праці О. І. Пометун [52; 53], Т. О. Ремех [64], а також підручник з громадянської освіти та методики її навчання за редакцією Т. В. Бакки і Т. В. Мелещенко [48]. Вони створюють основу для визначення способів поєднання історичного змісту з формуванням в учнів предметних і громадянських компетентностей.

Важливими нормативно-методичними орієнтирами у цьому аспекті є документи Ради Європи щодо компетентностей для демократичної культури [11; 12; 13], які використовуються для осмислення громадянського потенціалу навчальної роботи з історичним матеріалом.

Отже, джерельна та історіографічна база дослідження є достатньою для комплексного розгляду Кубинської революції, розвитку країн Латинської Америки та їхнього зв'язку з міжнародними відносинами періоду холодної війни. Її особливістю є поєднання праць із історії Куби та Латинської Америки, досліджень Карибської кризи й холодної війни, документальних і мемуарних матеріалів, а також нормативно-методичних джерел та шкільної навчальної літератури. Така структура джерельної бази дає можливість одночасно розглянути історичний зміст досліджуваних подій, зіставити різні підходи до їх інтерпретації та визначити особливості їх представлення в шкільному курсі історії.

Застосування різних груп джерел є особливо важливим у контексті теми магістерської роботи, оскільки Карибська криза не може бути повноцінно пояснена лише через позицію однієї зі сторін. Поєднання американських документів і мемуарів із дослідженнями кубинської зовнішньої політики, працями з історії Латинської Америки та загальними дослідженнями холодної війни створює можливість сформулювати багатовимірне бачення подій. Саме така історіографічна та джерелознавча основа є необхідною для подальшого аналізу Кубинської революції, її міжнародних наслідків і перетворення Куби на один із ключових чинників загострення міжнародних відносин, кульмінацією якого стала Карибська криза 1962 р.

1.2. Загальна характеристика політичного та соціально-економічного розвитку країн Латинської Америки у 1940–50-х рр.

Повоєнний розвиток країн Латинської Америки відзначався значною нерівномірністю політичних і соціально-економічних процесів. Держави регіону відрізнялися рівнем економічної модернізації, структурою господарства, характером політичних режимів, масштабами соціальної диференціації та ступенем залежності від зовнішніх економічних і політичних чинників. Тому Латинську Америку середини ХХ ст. недоцільно розглядати як однорідний простір: поряд із державами, у яких відбувалися процеси індустріалізації та модернізації, існували країни зі значним збереженням аграрного характеру економіки та традиційних форм суспільної організації [38, с. 181–212].

Важливою рисою економічного розвитку регіону залишалася його тісна залежність від світового господарства. Значна частина латиноамериканських держав була орієнтована на виробництво й експорт сільськогосподарської продукції та сировини, що робило їхні економіки залежними від зовнішньої торгівлі та кон'юнктури міжнародного ринку. Поряд із цим у найбільших країнах регіону відбувалися процеси промислового розвитку, які поступово змінювали структуру економіки та сприяли формуванню нових соціальних груп. Водночас модернізація не ліквідувала структурних проблем, пов'язаних із нерівномірністю розподілу економічних ресурсів і значною соціальною диференціацією [38, с. 181–212].

Особливе значення для розуміння розвитку Латинської Америки має характер її відносин зі Сполученими Штатами. Упродовж ХХ ст. США послідовно розглядали Західну півкулю як важливу сферу власних політичних та економічних інтересів. Це проявлялося в розвитку торговельних зв'язків, американських інвестиціях, політичній взаємодії та, в окремих випадках, безпосередньому впливі на внутрішньополітичні процеси латиноамериканських держав. Особливо помітним американський вплив був у країнах Центральної Америки та Карибського басейну [26, с. 108–146].

У повоєнний період взаємозв'язки між економічним розвитком, соціальною структурою та політичною системою країн регіону набули особливого значення. Модернізаційні процеси супроводжувалися посиленням ролі міського населення, розвитком політичних організацій та активізацією суспільних рухів. Водночас економічні перетворення не усували соціальної нерівності, що ставала одним із чинників політичної мобілізації та боротьби за реформування суспільства. Саме поєднання модернізаційних тенденцій із глибокими соціальними суперечностями створювало різні варіанти політичного розвитку латиноамериканських держав [38, с. 181–212]

Важливим питанням залишалася аграрна проблема, оскільки в багатьох країнах регіону значна частина населення була безпосередньо пов'язана із сільським господарством. Нерівномірний розподіл земельних ресурсів та соціальна диференціація сільського населення сприяли поширенню вимог щодо проведення реформ. Аграрне питання, таким чином, виходило за межі суто економічної проблематики й ставало складовою ширших політичних конфліктів, у яких протиставлялися прихильники збереження традиційних відносин та сили, орієнтовані на соціальні й економічні перетворення [38, с. 181–212]

Політичний розвиток держав Латинської Америки в цей період також був неоднорідним. Поряд із демократичними інститутами в окремих країнах існували авторитарні режими та військові диктатури. Політична нестабільність визначалася взаємодією внутрішніх соціальних суперечностей, боротьби різних політичних сил та впливу зовнішніх чинників. У цих умовах питання характеру державної влади, соціальних реформ та національного суверенітету ставали важливими складовими суспільно-політичного життя регіону [38, с. 181–212].

Після Другої світової війни внутрішньополітичні процеси в Латинській Америці дедалі тісніше перепліталися з глобальним протистоянням США та СРСР. Формування біполярної системи міжнародних відносин змінило

значення латиноамериканського регіону у світовій політиці. Відтепер внутрішньополітичні конфлікти окремих держав могли розглядатися не лише як боротьба за владу чи соціальні перетворення, а й крізь призму суперництва двох наддержав. Відповідно, політичні сили в країнах регіону дедалі частіше оцінювалися залежно від їхньої орієнтації у міжнародному протистоянні [38, с. 113–212].

Особливо виразно ця тенденція проявилася в країнах Карибського басейну та Центральної Америки, де американські політичні й економічні інтереси були особливо значними. Політика США щодо регіону поєднувала прагнення забезпечити власні стратегічні інтереси із протидією поширенню політичних рухів, які могли орієнтуватися на соціалістичну модель розвитку. Унаслідок цього внутрішні політичні конфлікти окремих країн дедалі частіше набували міжнародного виміру [26, с. 108–146].

У цьому контексті особливе місце посідала Куба. Її розвиток у першій половині ХХ ст. значною мірою визначався специфікою відносин зі Сполученими Штатами, політичною нестабільністю та соціально-економічними суперечностями. Американська присутність на острові охоплювала економічну та політичну сфери, що стало одним із важливих чинників формування ставлення частини кубинського суспільства до існуючого порядку [6, с. 3–24].

До кінця 1950-х років на Кубі загострилися внутрішньополітичні суперечності. Режим Фульхенсіо Батисти зіткнувся з активною опозицією, яку очолили революційні сили на чолі з Фіделем Кастро. Перемога революції 1959 р. започаткувала докорінну зміну політичного розвитку країни. При цьому революційні перетворення не обмежилися зміною влади: вони поступово охопили внутрішню політику, економічні відносини та зовнішньополітичний курс Куби [34, с. 216–267].

Після перемоги революції відносини Куби зі США швидко погіршувалися. Зміни у внутрішній політиці кубинського керівництва, економічні перетворення та конфлікти навколо американських інтересів на

острові спричинили поступове загострення двосторонніх відносин. Одночасно Куба почала зближуватися з Радянським Союзом, що надало кубинській проблемі нового міжнародного значення [6, с. 129–174].

Зовнішньополітичний курс революційної Куби не можна пояснювати лише впливом СРСР. Кубинське керівництво прагнуло реалізовувати власні політичні цілі та забезпечити міжнародне становище революційної держави. Дослідження зовнішньої політики Куби дозволяє розглядати її як активного учасника міжнародних відносин, а не лише як об'єкт суперництва США та СРСР [17, с. 1–7].

Саме тому Кубинська революція стала важливим переломним моментом не лише для історії Куби, а й для розвитку міжнародних відносин у Західній півкулі. Зміна політичного курсу острова, погіршення американсько-кубинських відносин та радянсько-кубинське зближення сприяли включенню Куби до системи глобального протистояння. У подальшому це безпосередньо позначилося на загостренні радянсько-американських відносин та створило передумови для Карибської кризи 1962 р. [17, с. 34–58; 37, с. 109–212].

Отже, розвиток країн Латинської Америки у 1940–1950-х роках визначався поєднанням модернізаційних процесів, соціальної диференціації, політичної нестабільності та збереження значного зовнішнього впливу. Водночас після Другої світової війни регіон дедалі активніше включався до глобальної системи холодної війни. Найвиразніше взаємозв'язок внутрішніх і міжнародних процесів проявився на Кубі, де перемога революції започаткувала зміну політичного та зовнішньополітичного курсу держави. Саме ця трансформація стала одним із важливих чинників подальшого загострення американсько-кубинських і радянсько-американських відносин та безпосередньо підвела міжнародну систему до Карибської кризи 1962 р.

1.3. Карибська криза у змісті шкільного курсу всесвітньої історії 11 класу: аналіз програм і підручників

Для визначення методичних особливостей вивчення Карибської кризи здійснено порівняльний аналіз чинної навчальної програми та трьох підручників із всесвітньої історії для 11 класу. Критеріями аналізу визначено обсяг і характер фактичного матеріалу про Карибську кризу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків із Кубинською революцією та холодною війною, представленість позицій сторін конфлікту, використання історичних джерел і завдань компетентнісного характеру.

Вивчення історії Куби та країн Латинської Америки в курсі всесвітньої історії 11 класу необхідно розглядати не лише з позицій обсягу фактичного матеріалу, представленого у підручниках, а й у контексті сучасних вимог до змісту та результатів історичної освіти. Нормативною основою такого аналізу є Закон України «Про освіту» [61], Закон України «Про повну загальну середню освіту» [62], Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [57], Державний стандарт базової середньої освіти [58] та затверджений у 2024 р. Державний стандарт профільної середньої освіти [59]. Вони визначають загальні орієнтири розвитку учня, формування ключових компетентностей та здатності застосовувати знання для аналізу суспільних явищ.

Безпосередній зміст вивчення всесвітньої історії у старшій школі визначається відповідними навчальними програмами. Навчальна програма з всесвітньої історії для 10–11 класів [45] передбачає вивчення основних політичних, соціально-економічних та міжнародних процесів новітньої історії, у межах яких розглядаються й події, пов'язані з розвитком країн Латинської Америки та холодною війною. Отже, Кубинська революція та Карибська криза мають розглядатися не як ізольовані сюжети, а як складові ширшого процесу розвитку міжнародних відносин другої половини XX ст.

Для з'ясування того, яким чином цей зміст реалізується на практиці, доцільно проаналізувати підручник О. В. Гісема та О. О. Мартинюк [46],

підручник П. Б. Полянського [51] та підручник І. Я. Щупака [65]. Саме зіставлення цих видань дає можливість визначити, яке місце в навчальному матеріалі посідає історія Латинської Америки, як представлена Кубинська революція, яким чином пояснюється її зв'язок із Карибською кризою та наскільки повно розкривається міжнародний вимір цих подій.

Порівняння здійснено за такими критеріями: місце Карибської кризи у структурі навчального матеріалу; повнота висвітлення її причин, перебігу та наслідків; характер зв'язку з Кубинською революцією; представленість позицій учасників кризи; наявність джерел і навчальних завдань, орієнтованих на самостійну аналітичну діяльність учнів.

У підручнику О. В. Гісема та О. О. Мартинюк [46] матеріал про країни Латинської Америки подається в контексті загальних політичних і соціально-економічних трансформацій регіону, а події на Кубі пов'язуються з особливостями його повоєнного розвитку [46, с. 162–164]. Така побудова дозволяє учням розглядати Кубинську революцію на тлі ширших процесів регіонального розвитку, а не лише як окрему політичну подію.

Важливим є те, що в підручнику Кубинська революція пов'язується з подальшою зміною зовнішньополітичної орієнтації Куби. Таким чином, між внутрішньополітичними подіями на острові та міжнародними наслідками революції встановлюється причинно-наслідковий зв'язок. Для учня це створює можливість простежити послідовність: політична нестабільність і боротьба проти режиму Ф. Батисти – перемога революції – зміна політичного курсу Куби – загострення відносин зі США – зближення з СРСР – подальше загострення міжнародної ситуації [46, с. 163–164; 176].

Карибська криза у цьому підручнику розглядається в розділі, присвяченому міжнародним відносинам і холодній війні. Основна увага приділяється радянсько-американському протистоянню, розміщенню ракет на Кубі, блокаді острова та досягненню домовленості між сторонами [46, с. 176–177]. Отже, учень отримує можливість перейти від вивчення Куби як

держави Латинської Америки до розуміння її ролі у глобальному протистоянні наддержав.

Разом із тим такий спосіб структурування матеріалу має певну особливість: Кубинська революція та Карибська криза розташовані у різних змістових площинах. Перша передусім сприймається як подія історії Куби та Латинської Америки, тоді як друга – як один із найбільш гострих епізодів холодної війни. Тому причинний зв'язок між ними потребує додаткового акцентування вчителем, особливо якщо метою є формування в учнів цілісного уявлення про міжнародні відносини другої половини XX ст.

У підручнику П. Б. Полянського [51] історія Кубинської революції розглядається в межах теми, присвяченої розвитку країн Латинської Америки, поряд з іншими моделями політичного розвитку регіону [51, с. 164–165]. Така структура має важливе значення, оскільки дозволяє розглядати країни регіону не лише через призму впливу США та СРСР, а й як самостійних суб'єктів історичного процесу.

Особливу увагу приділено Кубі. У викладі простежується перехід від диктатури Ф. Батисти до революційних подій, діяльність Ф. Кастро та перемога революціонерів. При цьому Кубинська революція не зводиться лише до факту повалення попереднього режиму. У підручнику акцентується увага й на подальших політичних змінах, що відбулися після приходу революціонерів до влади [51, с. 164–165].

Важливою рисою такого викладу є можливість розглядати наслідки революції неоднозначно. Поряд із характеристикою політичних змін та соціалістичної орієнтації Куби подається інформація про репресивні практики нового режиму та еміграцію частини населення [51, с. 165]. Такий підхід має значний навчальний потенціал, оскільки не пропонує учневі однозначної оцінки революції, а створює основу для розгляду її результатів через співвідношення проголошених цілей та фактичних наслідків.

Водночас у межах теми Латинської Америки Куба не може розглядатися без урахування загальних проблем регіону. Саме тому важливо,

щоб учні співвідносили Кубинську революцію з ширшими явищами політичної нестабільності, соціальної нерівності, боротьби за модернізацію та зовнішньополітичної залежності, характерними для окремих країн Латинської Америки. Відповідний контекст може бути розширений за рахунок праці П. Г. Сміта [38], яка дозволяє співвіднести кубинські події з ширшою історією американсько-латиноамериканських відносин.

У підручнику І. Я. Щупака [65] Кубинська революція розглядається в темі про Латинську Америку [65, с. 182–184], а Карибська криза – у розділі про міжнародні відносини [65, с. 201–202]. Водночас між цими сюжетами досить чітко простежується причинно-наслідковий зв'язок.

Карибська криза визначається як один із найнебезпечніших моментів радянсько-американського протистояння. Автор пов'язує її передумови з перемогою революції 1959 р., приходом Ф. Кастро до влади, загостренням американсько-кубинських відносин і зближенням Куби із СРСР [65, с. 201–202]. При цьому значне місце відводиться завершенню кризи та домовленостям між сторонами. Такий виклад дозволяє показати учням не лише небезпеку міжнародного конфлікту, а й його дипломатичне врегулювання [65, с. 202].

Для шкільного курсу історії це має принципове значення. Карибська криза може бути використана як конкретний історичний приклад для розуміння механізмів функціонування біполярної системи міжнародних відносин. На її матеріалі учні можуть простежити, як регіональна подія – революція на Кубі – поступово набуває глобального значення внаслідок втручання інтересів наддержав. Саме цей аспект робить тему особливо придатною для формування системного бачення міжнародних відносин.

Порівняння трьох підручників дозволяє встановити, що Кубинська революція подається в межах історії Латинської Америки, тоді як Карибська криза розглядається переважно в контексті холодної війни та міжнародних відносин [46, с. 163–164, 176–177; 51, с. 164–165, 180–181; 65, с. 182–184, 201–202].

Водночас автори роблять різні змістові акценти. У підручнику О. В. Гісема та О. О. Мартинюк [46] кубинський сюжет представлено як у межах історії Латинської Америки [46, с. 163–164], так і в межах міжнародних відносин періоду холодної війни [46, с. 176–177]. У П. Б. Полянського [51] виразнішим є внутрішньополітичний аспект революції та суперечливість її наслідків [51, с. 164–165]. У підручнику І. Я. Щупака [65] особливо чітко сформульовано зв'язок між революцією 1959 р., загостренням американсько-кубинських відносин, зближенням із СРСР та Карибською кризою [65, с. 201–202].

Отже, три підручники дають учневі основний фактичний матеріал, необхідний для розуміння подій. Проте вони різною мірою розкривають взаємозалежність регіонального та глобального рівнів історичного процесу. Саме тут виникає основна методична проблема: учень може засвоїти окремо інформацію про революцію на Кубі та окремо – про Карибську кризу, але не завжди самостійно встановити повний причинно-наслідковий зв'язок між ними.

Ця проблема має значення і з огляду на чинні вимоги до історичної освіти. Державний стандарт профільної середньої освіти [59] орієнтує освітній процес на формування здатності учнів аналізувати суспільні та історичні процеси, встановлювати зв'язки між подіями, використовувати інформацію для обґрунтування власних висновків. Відповідно, засвоєння учнями лише хронологічної послідовності подій не є достатнім результатом навчання.

Подібні орієнтири містилися й у попередніх державних стандартах [57; 58], які передбачали формування в учнів системи знань і компетентностей. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» [60] передбачає переорієнтацію навчання на формування здатності застосовувати набуті знання.

Для аналізованої теми це означає, що під час роботи з підручковим матеріалом доцільно не просто відтворювати інформацію про Ф. Батисту, Ф.

Кастро, США, СРСР чи події 1962 р., а організовувати роботу таким чином, щоб учні самостійно встановлювали зв'язки між окремими подіями. Наприклад, важливо простежити, яким чином внутрішньополітична ситуація Куби вплинула на її зовнішню політику, чому відносини зі США загострилися, з яких причин Куба зблизилася із СРСР і чому це стало одним із чинників міжнародної кризи.

Важливим орієнтиром є також навчальна програма з громадянської освіти [47], яка передбачає формування в учнів здатності аналізувати суспільно-політичні явища, аргументувати позицію та брати участь в обговоренні суспільно значущих питань. Хоча Кубинська революція не є безпосередньо темою курсу громадянської освіти, її вивчення на уроках всесвітньої історії створює можливість для формування відповідних умінь.

Особливого значення набуває громадянська компетентність, оскільки історія Кубинської революції та Карибської кризи містить проблеми, пов'язані з політичним вибором, правами і свободами, відповідальністю державної влади, міжнародною безпекою та способами врегулювання конфліктів. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні [63] визначає розвиток громадянських компетентностей одним із важливих напрямів освіти. Зміни до Концепції [56] уточнюють відповідні орієнтири з урахуванням сучасних суспільних умов.

З цієї точки зору аналіз підручників дозволяє побачити, що наявний навчальний матеріал уже містить основу для компетентнісного вивчення теми, однак його потенціал може бути використаний повніше. Методичні засади організації компетентнісно орієнтованої роботи учнів з історичною інформацією та джерелами докладно розкриті у праці О. І. Пометун, Н. М. Гупана та В. С. Власова [53]. Тому підручковий матеріал може виступати базою для організації ширшої навчальної діяльності, а не лише джерелом готової інформації.

Особливо перспективним є використання різних історичних інтерпретацій Карибської кризи. Кубинська перспектива спеціально

представлена у праці Т. Дієса Акості [14], багатосторонній характер кризи простежується в дослідженні А. Фурсенка і Т. Нафталі [19], а різні моделі пояснення процесу прийняття політичних рішень запропоновані Г. Еллісоном [1].

Отже, аналіз підручників для 11 класу свідчить, що Кубинська революція та історія країн Латинської Америки представлені в навчальному курсі достатньо виразно, а Карибська криза займає важливе місце в характеристиці холодної війни. Основні події, політичні діячі та причинно-наслідкові зв'язки в підручниках окреслено. Водночас між матеріалом про Кубинську революцію та матеріалом про Карибську кризу зберігається певна тематична роз'єднаність, через що зв'язок між регіональними подіями та глобальним протистоянням може залишатися для учня недостатньо очевидним.

Тому основним завданням подальшої методичної роботи має стати не дублювання підруничкового матеріалу, а його поглиблення та інтеграція. Проведений порівняльний аналіз дає підстави визначити основну методичну проблему висвітлення Карибської кризи у шкільному курсі всесвітньої історії 11 класу: учень отримує необхідний фактичний матеріал про Кубинську революцію та кризу 1962 р., однак не в усіх випадках достатньо виразно простежує причинно-наслідковий зв'язок між цими подіями. Найбільш продуктивною для подолання цієї проблеми є така організація навчального матеріалу, за якої Кубинська революція розглядається як історична передумова зміни міжнародного становища Куби, а Карибська криза – як результат переходу регіонального конфлікту на рівень глобального протистояння. Доцільним є також доповнення підруничкового викладу історичними джерелами, що репрезентують позиції США, СРСР і Куби, оскільки це дозволяє перейти від відтворення перебігу подій до їх багатоперспективного аналізу. Вивчення Карибської кризи доцільно спрямовувати не лише на засвоєння її причин, перебігу та наслідків, а й на формування в учнів умінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки,

аналізувати позиції учасників міжнародного конфлікту та аргументувати власні історичні судження. Отже, результати аналізу навчальної літератури засвідчують необхідність методичного поєднання тем Кубинської революції та Карибської кризи в єдиний причинно-наслідковий навчальний блок. Саме такий підхід покладено в основу запропонованої в роботі методичної моделі вивчення Карибської кризи в 11 класі.

РОЗДІЛ 2

КУБІНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

2.1. Політичні трансформації в країнах Латинської Америки наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр.

Із другої половини 1950-х рр. у країнах Латинської Америки помітно активізувалися політичні та соціальні рухи, спрямовані проти авторитарних режимів і за відновлення конституційного правління. У 1956–1958 рр. зміни політичних режимів відбулися в Перу, Колумбії, Гондурасі, Венесуелі та Аргентині. Водночас ці процеси мали різні результати: падіння окремих диктатур не завжди означало повну демократизацію політичної системи, а в низці держав зберігався значний вплив військових і традиційних політичних еліт [38, с. 181–212].

Показовим був досвід Колумбії та Венесуели. У Колумбії після повалення режиму Г. Рохаса Пінільї ліберали й консерватори створили систему Національного фронту, яка сприяла стабілізації, але водночас обмежувала політичну конкуренцію. У Венесуелі повалення режиму М. Переса Хіменеса у 1958 р. відкрило шлях до відновлення конституційного правління, проте політичне життя залишалося конфліктним. Таким чином, наприкінці 1950-х рр. у регіоні одночасно проявлялися тенденції до демократизації, реформування та збереження авторитарних практик [38, с. 181–212].

Політична активізація супроводжувалася посиленням антиамериканських настроїв, пов'язаних із критикою економічного й політичного впливу США в регіоні. Показовими стали масові протести, що супроводжували поїздку віце-президента США Р. Ніксона до країн Латинської Америки у 1958 р. [38, с. 140]. Ці події продемонстрували зростання невдоволення характером відносин між США та державами регіону.

Переломним моментом стала перемога Кубинської революції в січні 1959 р. та розгортання революційних перетворень на острові. Ці події справили значний вплив на політичне життя інших держав Латинської Америки. Кубинський досвід став орієнтиром для частини революційно налаштованих сил, а рух солідарності з Кубинською революцією набув континентального масштабу. Він проявлявся у страйках, мітингах, демонстраціях та інших формах політичної активності. Поширення впливу кубинського революційного досвіду стало одним із чинників політичної радикалізації частини лівих рухів регіону [17, с. 111–144].

Невдоволення існуючим становищем та прагнення до змін охопили широкі верстви населення. Із другої половини 1950-х років це виявилось у піднесенні революційного й демократичного руху, до якого долучалися робітники, селяни, студенти, представники середніх верств та ліберальні кола національної буржуазії. На перший план вийшли вимоги боротьби проти диктатур, розширення демократичних свобод, проведення аграрних перетворень і обмеження зовнішнього впливу [38, с. 181–212].

На початку 1960-х рр. політична нестабільність у низці країн Центральної Америки зберігалася, а масові виступи нерідко набували антиурядового характеру. Одночасно посилилися ліві партії та профспілкові організації, що стало одним із проявів загальної політичної радикалізації регіону [26, с. 108–127; 38, с. 181–212].

На початку 1960-х рр. аграрне питання залишалося одним із важливих джерел соціальної напруженості в країнах Латинської Америки. Вимоги перерозподілу землі та проведення аграрних реформ ставали складовою ширших суспільно-політичних конфліктів і впливали на характер реформістських та радикальних рухів регіону [38, с. 181–212].

Після перемоги Кубинської революції в окремих країнах Латинської Америки активізувалися сили, які розглядали збройну боротьбу як можливий шлях політичних змін. Кубинське керівництво підтримувало революційні рухи в різних державах регіону, хоча характер і результати такої діяльності

істотно відрізнялися залежно від конкретних політичних умов [17, с. 111–144]. Водночас кубинський досвід не міг бути механічно перенесений на інші країни.

Поширення революційних рухів посилювало політичну поляризацію регіону й впливало на політику США, які дедалі частіше розглядали внутрішні конфлікти в Латинській Америці крізь призму холодної війни та можливого розширення кубинського і радянського впливу [17, с. 111–144; 26, с. 108–127]. Таким чином, після 1959 р. внутрішньополітичні процеси регіону дедалі тісніше перепліталися з глобальним суперництвом США та СРСР.

Поряд із революційними рухами в регіоні існували реформістські й конституційні стратегії суспільних змін. Частина урядів намагалася поєднати політичну модернізацію із соціально-економічними реформами, не відмовляючись від парламентських і виборчих механізмів [38, с. 181–212]. Отже, політична відповідь на соціальні суперечності Латинської Америки не зводилася до революційного сценарію.

Водночас на початку 1960-х рр. у низці держав Латинської Америки та Карибського басейну зберігалися авторитарні й диктаторські режими. Отже, політична карта регіону залишалася неоднорідною: демократичні та реформістські процеси співіснували з авторитарними практиками й збройними конфліктами [38, с. 181–212].

Отже, кінець 1950-х – початок 1960-х років був періодом складних і суперечливих політичних трансформацій у Латинській Америці та Карибському басейні. Повалення диктатур і відновлення конституційного правління відбувалися одночасно з активізацією робітничого та селянського рухів, посиленням лівих політичних сил, боротьбою за земельні реформи, поширенням партизанських рухів, розвитком націонал-реформістських моделей і завершенням деколонізації окремих територій. При цьому політичний розвиток держав регіону не мав єдиного сценарію: демократичні та реформістські процеси співіснували з авторитарними режимами й збройними конфліктами. Кубинська революція посіла в цих процесах

особливе місце. Її перемога в 1959 р. та подальше революційне перетворення Куби вплинули на політичні орієнтації частини лівих сил Латинської Америки, сприяли поширенню партизанської стратегії та активізації руху солідарності з Кубою. Водночас зовнішньополітичний курс революційної Куби поступово набував самостійного характеру й дедалі більше пов'язувався з радянським блоком. Саме тому кубинська революція стала не лише внутрішньополітичною подією, а й важливим чинником трансформації міжнародних відносин у Західній півкулі. Загострення відносин Куби зі США та її зближення із СРСР у подальшому сприяли перетворенню кубинського питання на один із центральних вузлів холодної війни, що безпосередньо передувало Карибській кризі 1962 р.

2.2. Кубинська революція та трансформація Куби у 1953–1962 рр.

Для з'ясування передумов Кубинської революції необхідно враховувати особливості соціально-економічного й політичного розвитку Куби в першій половині ХХ ст. Важливе місце в господарстві країни посідало виробництво цукру, значна частина якого реалізовувалася на американському ринку. Водночас Сполучені Штати посідали провідні позиції серед іноземних інвесторів на Кубі. Така структура економічних зв'язків формувала значну залежність острова від американської економіки. Світова економічна криза 1929–1933 рр. негативно позначилася на кубинському господарстві, посиливши соціальні проблеми та політичну нестабільність. У цих умовах зросла роль військових у політичному житті країни, а Фульхенсіо Батіста поступово перетворився на одну з ключових політичних постатей Куби [34, с. 179–215].

Певне економічне пожвавлення відбулося в роки Другої світової війни, коли скорочення європейського виробництва цукру сприяло розширенню кубинського експорту. Однак після завершення війни європейське виробництво поступово відновилося, що знову загострило проблему залежності Куби від зовнішньої кон'юнктури. Економічне зростання не

супроводжувалося достатньою структурною перебудовою господарства, тому повернення до довоєнної ситуації посилювало соціально-економічні суперечності. Водночас оцінювати стан Куби напередодні революції виключно як наслідок економічної кризи було б спрощенням. Важливішим чинником стала сукупність структурних проблем, пов'язаних із залежним характером розвитку країни, соціальною нерівністю та обмеженістю політичного представництва [34, с. 179–215].

Особливе значення мала економічна залежність Куби від США. Американський капітал посідав вагоме місце в кубинській економіці, а торгівля острова була тісно пов'язана з американським ринком. Значним залишався і військово-політичний вплив Сполучених Штатів, одним із проявів якого була американська військово-морська база в Гуантанамо. У кубинському суспільстві такі відносини сприймалися також крізь призму попереднього досвіду американського впливу на політичне життя острова [34, с. 179–215; 6, с. 3–24].

Ще одним важливим джерелом суспільного невдоволення залишалася аграрна проблема. Значна частина земель була зосереджена у великих господарствах, тоді як значна кількість селян не мала власних земельних наділів або користувалася орендованими ділянками. Для сільської місцевості були характерні низький рівень матеріального забезпечення, недостатній розвиток соціальної інфраструктури, проблеми з житлом і медичним обслуговуванням. Високими залишалися також безробіття та неповна зайнятість. У сукупності ці обставини сприяли формуванню соціальної бази протестних рухів і підвищували запит на глибокі політичні та соціально-економічні зміни [34, с. 216–245].

Безпосереднім політичним чинником революції став авторитарний режим Фульхенсіо Батісти. Його політична кар'єра розпочалася ще в 1930-х роках, коли він став однією з центральних фігур кубинської політики та фактичним керівником країни. У 1940 р. Батіста офіційно обійняв посаду президента, після чого залишився впливовим представником кубинського

політичного середовища навіть після поразки на президентських виборах 1944 р. Повернувшись до активної політики, він вирішив знову претендувати на президентську посаду у 1952 р., однак не мав достатньої суспільної підтримки [34, с. 179–215; 6, с. 10–24].

10 березня 1952 р. Батіста здійснив військовий переворот. За підтримки частини військового керівництва він захопив ключові об'єкти в Гавані, усунув від влади президента Карлоса Пріо Сокарраса та встановив контроль над державним апаратом. 27 березня 1952 р. новий кубинський уряд був визнаний Сполученими Штатами. Після перевороту демократичні механізми були істотно обмежені, а політична система дедалі більше набувала військово-авторитарного характеру [6, с. 10–24].

Встановлення диктатури спричинило активізацію опозиційних настроїв. Частина студентської молоді та представників політичної опозиції намагалася чинити опір перевороту, однак ці спроби не привели до відновлення конституційного порядку. Серед противників нового режиму поступово виокремився Фідель Кастро – молодий адвокат, який спочатку намагався використати правові механізми боротьби з узурпацією влади. 24 березня 1952 р. він підготував документ, у якому обґрунтовував необхідність притягнення Батісти до відповідальності за порушення конституційного порядку. Відсутність реакції влади на цю ініціативу сприяла переходу Кастро до підготовки організованого опору [34, с. 216–245].

У подальшому навколо Ф. Кастро сформувалася група однодумців із представників студентства, робітників, службовців та інших соціальних груп. Підпільна організація проводила політичну й військову підготовку, формуючи організаційне ядро майбутнього повстанського руху [34, с. 216–245].

Першою масштабною спробою відкритої збройної боротьби став напад на казарми Монкада в Сантьяго-де-Куба 26 липня 1953 р. Повстанці розраховували захопити важливий військовий об'єкт і використати успіх операції для поширення виступу проти режиму Батісти [34, с. 216–245].

Напад завершився невдачею: повстанцям не вдалося реалізувати початковий план, частина учасників загинула або була заарештована, а Ф. Кастро невдовзі опинився під вартою [34, с. 216–245].

Поразка під Монкадою не припинила діяльності Кастро. Частина повстанців намагалася продовжити боротьбу в гірських районах, однак 1 серпня 1953 р. групу Кастро було затримано. Заарештованих передали цивільним органам юстиції, після чого розпочалися судові процеси. 16 жовтня 1953 р. Фідель Кастро виступив із промовою, яка згодом стала відомою під назвою «Історія мене виправдає». У ній він сформулював політичну аргументацію проти режиму Батісти та окреслив основні напрями майбутніх перетворень. Кастро був засуджений до 15 років ув'язнення, а інші учасники повстання отримали різні строки покарання [34, с. 216–245].

У травні 1955 р. Кастро та його прихильники були звільнені за амністією. Після звільнення вони продовжили підготовку до боротьби з режимом. Саме в цей період остаточно сформувався «Рух 26 липня», який став основною організаційною структурою майбутньої революції. Кастро виїхав до Мексики, де розпочав підготовку нової експедиції на Кубу. До революційного руху приєднався Ернесто Че Гевара. Програмні положення руху передбачали відновлення демократичного ладу, проведення аграрної реформи, обмеження великого землеволодіння та здійснення економічних перетворень [34, с. 216–245].

У листопаді 1956 р. група революціонерів на чолі з Ф. Кастро вирушила з Мексики на яхті «Гранма». Після висадки на Кубі в грудні 1956 р. загін зазнав значних втрат, однак частина його учасників змогла дістатися гірського району Сьєрра-Маестра, де розпочалося формування партизанського осередку [34, с. 216–245].

На початку 1957 р. повстанці почали здійснювати перші бойові операції. Військові результати цих дій спочатку були обмеженими, однак вони мали значний політичний ефект. Успіхи партизанів демонстрували можливість організованого опору урядовим військам, а інформація про

діяльність загону Кастро швидко поширювалася за межами Куби. Особливого значення набуло інтерв'ю Фіделя Кастро американському журналісту Герберту Метьюзу, опубліковане в *The New York Times*. Воно сприяло поширенню інформації про те, що Кастро живий і продовжує боротьбу проти режиму Батісти [34, с. 216–245].

Упродовж 1957 р. повстанський рух поступово зміцнювався: збільшувалася кількість його учасників, розширювалася територія діяльності партизанських сил та відбувалася консолідація антибатістської опозиції [34, с. 216–245].

У 1957–1958 рр. партизанський рух перетворився на організовану військово-політичну силу. Спроба уряду Батісти розгромити повстанців у 1958 р. не досягла мети, після чого стратегічна ініціатива поступово перейшла до революційних сил [34, с. 216–245].

Наприкінці літа та восени 1958 р. повстанська армія перейшла до широкого наступу. Урядові війська втрачали боєздатність, а частина військовослужбовців переходила на бік повстанців. 31 грудня 1958 р. Батіста залишив Кубу. 1 січня 1959 р. революційні сили увійшли до Сантьяго-де-Куба, а 2 січня встановили контроль над Гаваною. Таким чином, збройна боротьба завершилася падінням режиму Батісти та переходом влади до революційних сил [34, с. 216–245; 6, с. 25–37].

Перший етап після перемоги революції характеризувався поєднанням демократичних декларацій із поступовою концентрацією реальної влади в руках революційного керівництва. 3 січня 1959 р. президентом став Мануель Урругіа, а 4 січня було сформовано Тимчасовий революційний уряд на чолі з Хосе Міро Кардоною. Водночас ключовим центром політичної сили залишалася Повстанська армія, яку очолював Фідель Кастро. Було ліквідовано колишню армію та поліцію, сформовано Революційні збройні сили й народну міліцію, а представники батістського режиму, причетні до репресій, постали перед революційними трибуналами [34, с. 246–267].

Уже в перші місяці після перемоги виникли суперечності між поміркованими та радикальними представниками революційного табору. Поступово позиції прихильників глибоких соціально-економічних перетворень посилювалися. 16 лютого 1959 р. Фідель Кастро очолив уряд, після чого було реалізовано низку заходів соціального характеру: підвищено заробітну плату, змінено податкову систему, знижено вартість житла, електроенергії, телефонних послуг і медикаментів. Важливим кроком стала аграрна реформа, проголошена 17 травня 1959 р. Вона передбачала обмеження великих земельних володінь та передачу експропрійованої землі орендарям і безземельним сільськогосподарським працівникам [34, с. 246–267; 6, с. 38–109].

Аграрна реформа стала одним із чинників остаточного розмежування між поміркованими та радикальними силами революції. Частина ліберальних політиків залишила уряд, тоді як навколо Кастро сформувалося ядро прихильників глибокої перебудови політичної та економічної системи. Одночасно Сполучені Штати дедалі виразніше сприймали політику нового кубинського керівництва як загрозу власним економічним і стратегічним інтересам. Підтримка противників Кастро з боку США, діяльність кубинської еміграції та економічний тиск сприяли подальшій поляризації кубинського суспільства [37, с. 82–141].

У відповідь на загострення відносин із США кубинське керівництво почало активніше шукати міжнародну підтримку. У 1960 р. було встановлено торговельно-економічні відносини з Радянським Союзом, а 8 травня того самого року відновлено дипломатичні відносини між двома державами. Поступово радянсько-кубинські контакти набували стратегічного значення, оскільки дозволяли Гавані частково компенсувати втрату традиційних економічних зв'язків зі Сполученими Штатами. Для Москви Куба, своєю чергою, становила важливий чинник зміцнення позицій СРСР у Західній півкулі [17, с. 8–33; 6, с. 129–132].

Економічне протистояння швидко переросло в системний конфлікт. Після скорочення американських поставок нафти та обмеження закупівель кубинського цукру уряд Кастро почав націоналізацію підприємств американського капіталу. Упродовж 1960 р. було націоналізовано значну частину американських підприємств, а наприкінці року торговельно-економічні зв'язки між США та Кубою були практично припинені. Радянський Союз та інші соціалістичні держави компенсували частину втрат кубинського ринку, закупаючи цукор і постачаючи на острів необхідні промислові та споживчі товари. У такий спосіб економічна конфронтація сприяла переорієнтації зовнішньоекономічних зв'язків Куби [6, с. 145–174; 37, с. 109–141].

У 1960 р. революційний процес набув дедалі виразнішого антикапіталістичного характеру. Держава розширила контроль над промисловістю, банківською системою, транспортом, торгівлею та великим сільськогосподарським виробництвом. 13 жовтня 1960 р. було оголошено про націоналізацію великої та середньої промисловості, залізниць, банків і великих торговельних підприємств. Таким чином, початкові вимоги повалення диктатури та демократичної перебудови поступово доповнилися масштабною трансформацією відносин власності та економічної системи [34, с. 246–267].

Загострення американо-кубинського конфлікту супроводжувалося спробою силового повалення уряду Кастро. У квітні 1961 р. в районі Плайя-Хірон на південному узбережжі Куби висадився загін кубинських емігрантів, підготовлений за підтримки Сполучених Штатів. Однак Революційні збройні сили та народна міліція придушили висадку протягом кількох днів. Поразка операції не призвела до нормалізації відносин між Вашингтоном і Гаваною. Навпаки, вона сприяла подальшому зближенню Куби з Радянським Союзом і посиленню уваги кубинського керівництва до питань військової безпеки [37, с. 142–169; 19, с. 77–100].

У перші роки після революції відбувалася також поступова інституційна консолідація нового режиму. Провідні революційні організації об'єднувалися, політична система дедалі більше централізувалася, а партійно-політична конкуренція звужувалася. Ці процеси закріпили провідну роль революційного керівництва в політичному житті Куби [17, с. 8–33].

У результаті націоналізації та розширення державного сектору кубинська економіка дедалі більше набувала рис централізованої системи управління. Розрив традиційних економічних зв'язків зі США, необхідність структурної перебудови господарства та значні оборонні витрати створювали серйозні економічні труднощі. За цих умов особливого значення для Куби набуло економічне співробітництво з СРСР та іншими соціалістичними державами [17, с. 8–33; 34, с. 268–302].

Важливим зовнішнім чинником економічної стабілізації Куби стала підтримка Радянського Союзу та інших соціалістичних держав. Вона охоплювала закупівлю кубинської продукції, постачання промислового обладнання, сировини, продовольства та техніки, а також підготовку спеціалістів. Радянсько-кубинське економічне співробітництво дозволило Кубі значною мірою компенсувати втрату американського ринку та підтримувати функціонування економіки в умовах конфронтації із США [17, с. 34–58].

Водночас революційна влада приділяла значну увагу соціальній політиці. Було розширено систему безкоштовної охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення, здійснювалося житлове будівництво, розвивалися соціальні установи. Особливе значення мала кампанія з ліквідації неписьменності 1961 р., після якої доступ до освіти був розширений для широких верств населення. Соціальні заходи сприяли зміцненню підтримки революційного уряду серед частини населення та стали одним із важливих елементів внутрішньої легітимації нового режиму [34, с. 268–302].

Зовнішня політика Куби після революції також зазнала принципових змін. Водночас із поглибленням відносин із соціалістичними державами

кубинське керівництво прагнуло зберігати певну самостійність у міжнародній політиці [17, с. 59–75]. Важливим напрямом стала підтримка революційних і національно-визвольних рухів за межами острова [17, с. 111–181].

Загострення відносин із США досягло особливо небезпечної межі у 1962 р. Після провалу спроби силового повалення режиму Кастро та посилення американського економічного й політичного тиску кубинське керівництво дедалі більше орієнтувалося на військово-політичне співробітництво з СРСР. У липні–серпні 1962 р. Микита Хрущов і Фідель Кастро досягли таємної домовленості про розміщення на Кубі радянських ракет середньої дальності. У вересні–жовтні на острові було розгорнуто відповідні ракетні комплекси, що різко змінило стратегічну ситуацію в Карибському басейні [19, с. 166–215].

Американська розвідка виявила радянські ракетні позиції на Кубі, після чого адміністрація президента Джона Кеннеді розпочала кризове реагування. 22 жовтня 1962 р. Кеннеді оголосив про встановлення морського «карантину» Куби та висунув вимогу щодо демонтажу радянських ракет. Навколо острова були зосереджені значні американські військово-морські й військово-повітряні сили. Радянський Союз і Куба не погоджувалися з правом США перешкоджати руху суден у міжнародних водах, унаслідок чого виникла безпосередня небезпека військового зіткнення двох ядерних держав [19, с. 216–256].

Упродовж наступних днів конфлікт розвивався в умовах надзвичайно високого ризику ескалації. США та СРСР привели значну частину своїх збройних сил у підвищену готовність. Одночасно тривали інтенсивні дипломатичні контакти між Вашингтоном і Москвою. Важливу роль відіграло прагнення обох сторін уникнути прямого військового зіткнення, яке могло перерости у масштабний ядерний конфлікт [19, с. 240–289].

28 жовтня 1962 р. було досягнуто принципової домовленості щодо врегулювання кризи. Радянський Союз погодився демонтувати та вивезти

ракети з Куби, тоді як США зобов'язалися не здійснювати вторгнення на острів. Окремим елементом домовленостей стало питання американських ракет у Туреччині, які Вашингтон погодився прибрати в межах досягнутого компромісу. 20 листопада Кеннеді оголосив про припинення морського карантину. Таким чином, безпосередньої військової конфронтації вдалося уникнути, хоча американо-кубинське протистояння після завершення кризи не припинилося [19, с. 257–316].

Отже, Кубинська революція була зумовлена не одним чинником, а поєднанням економічної залежності від США, соціальної нерівності, аграрної проблеми, політичної нестабільності та авторитарного характеру режиму Батісти. Перемога революційного руху в 1959 р. започаткувала глибоку трансформацію політичної та економічної системи Куби. Упродовж наступних років революція поступово радикалізувалася, а країна переорієнтувала зовнішньополітичні та економічні зв'язки на СРСР і соціалістичний блок. Це перетворило внутрішній кубинський конфлікт на складову ширшого радянсько-американського протистояння. Саме поєднання внутрішньої радикалізації Куби з логікою глобальної конфронтації наддержав створило передумови для перетворення острова на один із ключових осередків міжнародної напруженості напередодні та під час Карибської кризи 1962 р.

2.3. Вплив Кубинської революції на політичні процеси в Латинській Америці

Перемога Кубинської революції 1959 р. мала наслідки, що вийшли за межі внутрішнього розвитку острова. Кубинський досвід вплинув на політичні стратегії лівих сил Латинської Америки, продемонструвавши можливість радикальної зміни політичного устрою та проведення зовнішньої політики, менш залежної від Вашингтона. Водночас сприйняття цього досвіду суттєво відрізнялося залежно від політичної ситуації, соціальної

структури й традицій політичної боротьби окремих держав [17, с. 111–144; 38, с. 181–212].

Для частини лівих рухів перемога Ф. Кастро стала аргументом на користь збройної боротьби, тоді як інші продовжували орієнтуватися на вибори, парламентську діяльність і конституційні механізми. Тому вплив Кубинської революції слід розглядати не як механічне поширення єдиної моделі, а як чинник політичної радикалізації та переосмислення можливих шляхів суспільних змін [17, с. 111–144; 38, с. 181–212].

Характер впливу Кубинської революції залежав від внутрішніх умов конкретних держав. У країнах із розвиненішими партійними системами й виборчими традиціями значна частина лівих сил зберігала орієнтацію на легальні механізми політичної боротьби. Натомість у державах зі слабкими демократичними інститутами, глибокими соціальними суперечностями й авторитарними режимами кубинський досвід частіше сприймався як підтвердження можливості збройної боротьби. Подальші події засвідчили, що відтворити кубинський сценарій в інших національних умовах було надзвичайно складно [38, с. 181–212].

Показовим був розвиток революційних рухів у Центральній Америці. Тут вплив США був особливо відчутним, а політична нестабільність, соціальна нерівність та слабкість демократичних інститутів створювали сприятливі умови для поширення радикальних ідей. Кубинська революція стала одним із чинників, які стимулювали ліві рухи регіону до пошуку альтернативних моделей політичного розвитку. Водночас США розглядали поширення кубинського впливу як потенційну загрозу своїм позиціям у Західній півкулі, що сприяло посиленню американської уваги до внутрішньополітичних процесів у країнах регіону [26, с. 128–177]. У цьому контексті важливим було й те, що сама Куба після революції почала проводити активнішу зовнішню політику. Гаванське керівництво прагнуло не обмежуватися внутрішніми перетвореннями, а підтримувати політичні та революційні рухи за межами острова. Такий курс був частиною ширшої

концепції кубинської зовнішньої політики, у межах якої революційний досвід розглядався як чинник міжнародної діяльності держави. Це сприяло поширенню кубинського політичного впливу, але водночас поглиблювало конфронтацію Гавани з Вашингтоном [17, с. 111–144].

Важливим наслідком стало посилення зв'язків Куби із соціалістичними державами. Поступове зближення з Радянським Союзом змінило не лише зовнішньополітичну орієнтацію Куби, а й характер її сприйняття в Латинській Америці. Кубинське питання дедалі більше включалося в загальну структуру холодної війни, а внутрішньополітичні процеси на острові розглядалися крізь призму суперництва США та СРСР. Унаслідок цього вплив Кубинської революції набув не лише регіонального, а й міжнародного виміру [17, с. 32–110].

Особливе місце в цьому процесі посідала політика США. Вашингтон прагнув не допустити поширення кубинської моделі та посилення радянського впливу в Західній півкулі. Кубинська революція стала одним із чинників активізації американської політики щодо Латинської Америки, а протистояння навколо Куби поступово перетворилося на важливу складову міжамериканських відносин. У ширшому контексті це відповідало логіці холодної війни, за якої локальні політичні конфлікти дедалі частіше набували міжнародного значення [38, с. 148–212].

Разом із тим вплив Кубинської революції не означав однозначного сприйняття сформованого на острові політичного устрою. Соціально-економічні перетворення та прагнення до більшої зовнішньополітичної самостійності поєднувалися на Кубі з політичною централізацією й обмеженням політичної конкуренції [34, с. 268–302]. Тому кубинський досвід міг одночасно виступати джерелом політичної мобілізації для частини лівих сил і чинником поглиблення ідеологічної поляризації в регіоні [38, с. 181–212].

Перемога Кубинської революції вплинула на уявлення частини латиноамериканських лівих сил про можливі способи політичної боротьби.

Водночас подальший досвід революційних рухів засвідчив, що кубинський сценарій був зумовлений специфічним поєднанням внутрішніх і зовнішніх обставин і не міг бути механічно відтворений в інших державах [17, с. 111–144; 38, с. 181–212]. Тому його доцільно розглядати не як універсальну модель, а як один із історичних варіантів радикальної політичної трансформації.

У підсумку Кубинська революція стала одним із важливих чинників політичної трансформації Латинської Америки в 1960-х роках. Її вплив виявлявся у поширенні революційних ідей, активізації лівих рухів, перегляді способів боротьби за владу та загостренні дискусії щодо характеру відносин із США. Водночас неоднакове сприйняття кубинського досвіду в різних країнах свідчило про неможливість його механічного перенесення на інший політичний ґрунт. У ширшому міжнародному контексті революція сприяла включенню Латинської Америки до глобального протистояння часів холодної війни, а сама Куба стала одним із центральних вузлів суперництва між США та СРСР.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНОГО КОНТЕКСТУ В 11 КЛАСІ

3.1. Кубинська революція і Карибська криза: наслідки та історичні уроки

Кубинська революція посідає особливе місце в історії Латинської Америки другої половини ХХ ст. Її значення визначалося не лише поваленням режиму Ф. Батисти у 1959 р., а й подальшою трансформацією політичного, соціально-економічного та зовнішньополітичного курсу Куби. Революційні події стали частиною ширших процесів, пов'язаних із кризою традиційних політичних режимів у регіоні, посиленням соціальної нерівності, боротьбою за політичний суверенітет та загостренням суперництва між США і СРСР. У цьому сенсі Кубинська революція одночасно була національно-політичною подією та важливим елементом глобальної конфігурації холодної війни [34, с. 216–302; 38, с. 181–212].

Перемога революції стала результатом поєднання внутрішньополітичної кризи, соціально-економічних суперечностей, авторитарного характеру режиму Ф. Батисти та діяльності організованого революційного руху. Після 1959 р. Куба пережила глибоку політичну й соціально-економічну трансформацію: відбулися аграрні перетворення й націоналізація, розширився державний сектор та соціальні програми, водночас посилювалися політична централізація й обмеження партійного плюралізму. Така суперечливість не дозволяє оцінювати наслідки революції однозначно [34, с. 216–302].

Не менш значними були міжнародні наслідки революції. Загострення відносин зі США та зближення з СРСР перетворили кубинське питання на складову глобального протистояння [17, с. 8–75]. Сам революційний досвід вплинув на політичні стратегії частини лівих сил Латинської Америки, хоча

характер цього впливу залежав від конкретних умов окремих держав [17, с. 111–144; 38, с. 181–212].

Найбільш масштабним проявом міжнародного значення Кубинської революції стала ракетна криза 1962 р. Розміщення радянських ядерних ракет на Кубі перетворило острів на центральний пункт протистояння між США та СРСР. Криза продемонструвала, наскільки локальний конфлікт може перерости у глобальну загрозу в умовах біполярної системи міжнародних відносин. Рішення, які ухвалювалися Вашингтоном, Москвою та Гаваною, мали потенційні наслідки далеко за межами Карибського регіону [19, с. 166–289].

Кубинський ракурс цієї кризи дає підстави окремо наголосити на ролі самої Куби у розвитку подій. Кубинське керівництво не було пасивним об'єктом радянсько-американського суперництва, а мало власні безпекові та політичні інтереси. Революційна влада прагнула гарантувати виживання нового режиму в умовах американського тиску та зберегти можливість самостійного розвитку. Відтак історія ракетної кризи потребує врахування не лише позицій двох наддержав, а й інтересів безпосереднього учасника подій – Куби [14, с. 135–198].

Ракетна криза водночас стала важливим уроком для міжнародної політики. Вона продемонструвала небезпеку ситуацій, у яких стратегічне суперництво, взаємна недовіра, неповна інформація та помилки у сприйнятті намірів іншої сторони поєднуються з наявністю ядерної зброї. Дослідження кризи показують, що остаточне врегулювання стало можливим завдяки поєднанню політичної стриманості, збереженню каналів комунікації та готовності сторін до компромісу [8, с. 49–60].

Не менш важливим наслідком Кубинської революції стало поглиблення радянсько-кубинських відносин. Для СРСР Куба мала стратегічне значення як союзник у Західній півкулі, тоді як кубинське керівництво отримувало відносно потужну зовнішню підтримку в умовах конфлікту зі США. Це партнерство сприяло включенню Куби до соціалістичного табору та істотно

вплинуло на її економічний і зовнішньополітичний розвиток. Водночас залежність від радянської підтримки створювала для Гавани додаткові обмеження у визначенні власної політики [17, с. 32–110].

У міжнародному вимірі Кубинська революція продемонструвала особливості функціонування холодної війни як системи, у якій локальні конфлікти могли набувати глобального значення. Кубинський випадок показав, що суперництво наддержав відбувалося не лише безпосередньо між Вашингтоном і Москвою, а й через держави та політичні рухи інших регіонів. Саме тому історія Куби після 1959 р. є важливим прикладом взаємозв'язку внутрішньої політичної трансформації та міжнародної конкуренції.

Разом із тим історичні наслідки Кубинської революції не можна зводити лише до її міжнародного протистояння зі США. Вона продемонструвала складність поєднання політичної мобілізації, соціальних реформ та побудови нової державної системи. Революційний уряд зміг здійснити глибоку перебудову суспільних відносин, однак цей процес супроводжувався поступовим звуженням політичної конкуренції. Отже, кубинський досвід дає підстави розглядати революцію як суперечливий історичний процес, наслідки якого не можуть бути оцінені виключно позитивно або негативно [34, с. 268–302].

Першим важливим історичним уроком Кубинської революції є значення внутрішніх передумов політичної трансформації. Революційні зміни не виникають лише внаслідок діяльності окремих політичних лідерів. Їх успіх залежить від поєднання соціального невдоволення, політичної кризи, організаційних можливостей опозиції та слабкості чинного режиму. Кубинський випадок переконливо демонструє, що зовнішні чинники можуть істотно впливати на розвиток революції, але не замінюють внутрішніх передумов політичної зміни.

Другий урок пов'язаний із неможливістю механічного перенесення політичного досвіду з однієї держави в іншу. Перемога Кубинської революції

стимулювала частину лівих сил Латинської Америки до орієнтації на збройну боротьбу, однак кубинський сценарій не був відтворений у більшості інших держав регіону [17, с. 111–144; 38, с. 181–212]. Відмінності політичних систем, соціальної структури, рівня підтримки населення та міжнародного середовища визначали різні результати революційних рухів. Тому історичне значення Куби полягає не у створенні універсальної моделі революції, а в демонстрації конкретного історичного варіанта радикальної політичної трансформації.

Третій урок стосується ролі дипломатії та політичного компромісу в умовах міжнародної кризи. Ракетна криза 1962 р. показала, що навіть за максимальної конфронтації сторони можуть бути змушені шукати домовленості, якщо продовження протистояння створює неприйнятний рівень ризику. Водночас ефективне кризове управління потребує точного оцінювання інформації, розуміння мотивів опонента та контролю за рішеннями, які можуть спричинити неконтрольовану ескалацію [8, с. 49–60].

Ще один історичний урок полягає у необхідності враховувати взаємозв'язок внутрішньої та зовнішньої політики. Після 1959 р. внутрішня трансформація Куби безпосередньо впливала на її міжнародне становище, а зовнішній тиск, своєю чергою, сприяв подальшій консолідації революційної влади. Таким чином, політичний розвиток держави не можна розглядати ізольовано від міжнародного середовища. Кубинський приклад особливо виразно демонструє цю взаємозалежність у період загострення відносин зі США та зближення з СРСР [17, с. 8–75; 37, с. 82–212].

Важливим є також урок щодо значення історичної пам'яті та критичного осмислення подій. Проблемі формування усталених уявлень і міфів про Карибську кризу спеціально присвячена праця С. М. Стерна *The Cuban Missile Crisis in American Memory: Myths versus Reality* [40]. Тому вивчення кризи потребує зіставлення різних позицій, аналізу походження оцінок і розмежування фактичного матеріалу від його подальшої політичної інтерпретації.

Отже, роль Кубинської революції в історії другої половини ХХ ст. визначається поєднанням кількох взаємопов'язаних вимірів. Вона стала результатом глибокої внутрішньополітичної кризи Куби, започаткувала масштабну трансформацію її політичної та соціально-економічної системи, змінила характер відносин острова зі США та сприяла його зближенню із СРСР. Одночасно революція вплинула на політичні процеси в Латинській Америці та стала одним із чинників загострення холодної війни. Найважливішими історичними уроками цього досвіду є значення внутрішніх передумов політичних змін, неможливість механічного перенесення революційних моделей, необхідність дипломатичного врегулювання міжнародних криз та важливість критичного аналізу суперечливих історичних оцінок. У цьому полягає тривале історичне значення Кубинської революції як події, що поєднала внутрішню трансформацію окремої держави з масштабними процесами міжнародної політики.

3.2. Методична модель вивчення теми «Кубинська революція – Карибська криза» у 11 класі

Вивчення Кубинської революції та політичного розвитку країн Латинської Америки в курсі всесвітньої історії 11 класу доцільно будувати не як послідовний переказ подій, а як аналіз взаємопов'язаних політичних, соціально-економічних і міжнародних процесів. Такий підхід дає змогу учням розглядати революцію 1959 р. не ізольовано, а в контексті холодної війни, протистояння США і СРСР, політичної нестабільності латиноамериканських держав та поширення різних моделей суспільного розвитку. Зміст навчання має спрямовувати учнів на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, роботу з історичними джерелами, порівняння політичних явищ та аргументоване формулювання власних висновків.

Такий підхід відповідає сучасному розумінню шкільної історичної освіти, у якому важливе місце посідає не лише засвоєння фактів, а й формування в учнів умінь працювати з історичною інформацією,

аналізувати різні інтерпретації минулого та пояснювати взаємозв'язки між подіями. У компетентнісно орієнтованому навчанні історії учень має бути не пасивним споживачем готової інформації, а активним учасником пізнавальної діяльності [52, с. 3–12; 55, с. 72–83].

Для вивчення Карибської кризи в 11 класі важливо забезпечити розуміння учнями її історичних передумов. Без попереднього з'ясування сутності Кубинської революції, трансформації політичного курсу Куби, загострення кубинсько-американських відносин та зближення Куби з СРСР події жовтня 1962 р. можуть сприйматися учнями як ізольований епізод холодної війни. Тому методично доцільним є послідовний перехід від внутрішньополітичних процесів на Кубі до їх міжнародних наслідків [46, с. 163–164, 176–177; 51, с. 164–165, 180–181; 65, с. 182–184, 201–202].

Такий підхід дає можливість поєднати кілька рівнів історичного аналізу. На національному рівні учні розглядають передумови та перебіг Кубинської революції, діяльність Ф. Кастро та перетворення після 1959 р. На міжнародному рівні простежують загострення відносин Куби зі США, радянсько-кубинське зближення та перетворення острова на один із ключових осередків глобального протистояння. Завершальним етапом має стати аналіз Карибської кризи як події, у якій локальні, регіональні та глобальні процеси поєдналися в єдину кризову ситуацію.

З огляду на це доцільно запропонувати тематичний блок із трьох взаємопов'язаних уроків:

1. Кубинська революція: передумови, перебіг та перемога.
2. Куба після революції: політичні зміни, загострення відносин зі США та зближення з СРСР.
3. Карибська криза 1962 р.: світ на межі ядерної війни.

Запропонована послідовність дозволяє перейти від встановлення передумов міжнародної кризи до аналізу механізму її виникнення, ескалації та мирного врегулювання. При цьому історичний зміст поєднується з розвитком умінь учнів установлювати причинно-наслідкові зв'язки,

аналізувати історичні джерела, зіставляти позиції учасників подій та формулювати аргументовані судження. Побудова уроків навколо проблемних питань, аналізу джерел і порівняння історичних позицій відповідає методичним принципам сучасного уроку історії [55, с. 105–121; 145–155].

Урок 1. Кубинська революція: передумови, перебіг та перемога

Мета уроку: сформувати в учнів уявлення про основні передумови, етапи та результати Кубинської революції; визначити причини падіння режиму Ф. Батисти; розкрити роль Ф. Кастро та «Руху 26 липня»; розвивати вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та працювати з історичною інформацією.

Очікувані результати. Після уроку учні мають характеризувати політичне та соціально-економічне становище Куби напередодні революції; пояснювати причини невдоволення режимом Батисти; визначати основні етапи революційної боротьби 1953–1959 рр.; характеризувати роль Ф. Кастро; пояснювати значення перемоги революційних сил.

На початку уроку доцільно запропонувати учням проблемне запитання: «Чому авторитарний режим, який мав підтримку частини військових та зовнішніх партнерів, не зміг утримати владу на Кубі?». Це питання не потребує негайної відповіді. Воно має стати своєрідною пізнавальною лінією уроку, до якої учні повернуться після опрацювання матеріалу.

На етапі актуалізації знань учитель може запропонувати учням пригадати особливості розвитку Латинської Америки після Другої світової війни та визначити, які чинники могли спричинити політичну нестабільність у країнах регіону. Далі учні отримують коротку схему «Куба напередодні революції», у якій окремими блоками подано політичні, соціальні, економічні та зовнішньополітичні чинники. Завдання полягає не в простому відтворенні інформації, а у встановленні зв'язків між ними.

Під час вивчення нового матеріалу доцільно використати проблемно-хронологічний підхід. Учитель коротко характеризує ситуацію на Кубі, після

чого учні самостійно працюють із хронологічною послідовністю: переворот Батисти 1952 р.; напад на казарми Монкада 1953 р.; створення «Руху 26 липня»; висадка «Гранми» 1956 р.; розгортання партизанської боротьби; наступ революційних сил у 1958 р.; падіння режиму Батисти та перемога революції 1959 р. [34, с. 216–245]. Методично важливо не перетворювати цю послідовність на механічне заучування дат. Кожна дата має бути пов’язана з поясненням її значення.

Ефективним прийомом може стати «ланцюжок причин». Учні отримують картки з окремими чинниками: економічна залежність, соціальна нерівність, політичні репресії, авторитаризм Батисти, діяльність опозиції, організація збройного руху, підтримка частини населення. Завдання полягає у встановленні між ними логічного зв’язку. Наприклад, учні мають пояснити, яким чином соціально-економічні суперечності сприяли політичній мобілізації, а політична криза – поширенню революційного руху.

Окремий етап уроку варто присвятити діяльності Фіделя Кастро. Тут доцільно уникати як героїзації, так і однозначно негативної оцінки його діяльності. Учня можна запропонувати питання: «Які обставини сприяли перетворенню Кастро з опозиційного політика на лідера революційного руху?». Такий підхід дозволяє перейти від характеристики особистості до аналізу історичних умов.

Закріплення матеріалу можна провести у форматі «Причина – подія – наслідок». Учні отримують кілька подій революції та повинні визначити їхні передумови й безпосередні результати. Завершальним завданням стане повернення до проблемного питання уроку. Учні формулюють відповідь уже на основі опрацьованого матеріалу.

Домашнє завдання доцільно зробити диференційованим: базовий рівень – скласти хронологічну таблицю основних подій революції; достатній – пояснити взаємозв’язок трьох основних причин революції; високий – написати коротку аргументовану відповідь на питання: «Чи була

перемога Кубинської революції закономірним результатом політичної кризи на Кубі?»

Виконання цього завдання має підготувати учнів до наступного етапу тематичного блоку – з'ясування того, яким чином внутрішньополітичні зміни на Кубі вплинули на її відносини зі США та СРСР. Таким чином, результати першого уроку використовуються як основа для подальшого встановлення причинно-наслідкового зв'язку між Кубинською революцією та Карибською кризою.

Урок 2. Куба після революції: політичні зміни, загострення відносин зі США та зближення з СРСР

Другий урок логічно продовжує попередній і переводить увагу учнів від перебігу революції до її наслідків. Його основне завдання – показати, що перемога революційного руху не означала завершення політичних процесів, а стала початком глибокої перебудови держави та суспільства.

Мета уроку: охарактеризувати основні політичні та соціально-економічні зміни на Кубі після 1959 р.; пояснити причини погіршення відносин зі США; розкрити процес зближення Куби із СРСР; сформувати вміння оцінювати історичні наслідки подій із різних позицій.

На початку уроку доцільно поставити проблемне питання: «Чи означала перемога революції встановлення того політичного порядку, заради якого вона розпочиналася?»

Після короткого повторення матеріалу першого уроку учні отримують завдання порівняти Кубу до і після 1959 р. за кількома критеріями: форма та характер влади, економічна система, земельні відносини, відносини із США, зовнішньополітична орієнтація. Така порівняльна робота дозволяє учням самостійно побачити масштаб змін, а не лише отримати їхній готовий перелік.

Центральним елементом уроку може бути робота з історичними документами. Доцільно використати фрагменти документів, пов'язаних із

політикою США та Куби, а також матеріали щодо розвитку радянсько-кубинських відносин. Під час роботи учні відповідають на однаковий набір запитань: хто є автором документа; коли та за яких обставин його створено; яку позицію він відображає; які інтереси сторони можна визначити; які факти документа допомагають зрозуміти розвиток конфлікту [55, с. 145–155].

Такий формат роботи важливий тому, що дає можливість формувати в учнів навички критичного аналізу історичних джерел. Вони мають не просто визначити, хто правий, а з'ясувати, чому конкретний автор займає певну позицію. Робота з альтернативними позиціями сприяє формуванню критичного мислення та громадянської компетентності [55, с. 145–155].

Наступним етапом може бути навчальна дискусія «Революція: соціальні здобутки чи політична централізація?». Клас умовно поділяється на групи, кожна з яких отримує завдання визначити аргументи щодо одного аспекту революційних перетворень. Одна група аналізує соціально-економічні зміни, інша – політичну перебудову, третя – зовнішньополітичні наслідки. Після цього учні формують спільний висновок про суперечливий характер наслідків революції.

Важливо, щоб учитель не підміняв аналіз готовою оцінкою. Кубинська революція може розглядатися одночасно як процес соціальних перетворень, націоналізації та розширення доступу до соціальних послуг і як процес політичної централізації та обмеження політичного плюралізму. Саме зіставлення цих аспектів дозволяє уникнути спрощеної оцінки історичної події [34, с. 246–302].

На завершення уроку можна запропонувати метод «історичний вердикт». Учні отримують твердження: *«Кубинська революція змінила лише політичну систему країни»*. Їм потрібно погодитися або заперечити його, навівши щонайменше три аргументи з різних сфер – політичної, соціально-економічної та міжнародної.

Домашнє завдання: скласти таблицю «Наслідки Кубинської революції» за трьома напрямками – внутрішньополітичні, соціально-економічні,

міжнародні. Для учнів, які виконують завдання підвищеного рівня, можна запропонувати коротке есе: «Чому після перемоги революції конфлікт Куби зі США не припинився?». Також можна запропонувати учням на основі матеріалу уроку скласти причинний ланцюг: «Кубинська революція – загострення відносин зі США – зближення Куби з СРСР – ?». Останній елемент схеми учні мають визначити на початку наступного уроку.

Урок 3. Карибська криза 1962 р.: світ на межі ядерної війни

Третій урок завершує тематичний блок і переводить увагу учнів від внутрішньої історії Куби та її двосторонніх відносин зі США до глобального рівня міжнародних відносин. Карибська криза є особливо придатною для такого переходу, оскільки дозволяє простежити, як наслідки революційних змін в окремій державі в умовах біполярного світу перетворилися на кризу глобальної безпеки. У шкільних підручниках вона розглядається як один із найнебезпечніших епізодів холодної війни, пов'язаний із розміщенням радянських ракет на Кубі, реакцією США, загрозою ядерного конфлікту та дипломатичним врегулюванням [46, с. 176–177; 51, с. 180–181; 65, с. 201–202].

Мета уроку: сформувати в учнів цілісне уявлення про передумови, причини, перебіг та наслідки Карибської кризи 1962 р.; показати її місце в системі міжнародних відносин періоду холодної війни; визначити позиції США, СРСР і Куби; розвивати вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, працювати з історичними джерелами, зіставляти позиції учасників міжнародного конфлікту, аргументувати власні висновки; сприяти усвідомленню значення переговорів і політичної відповідальності в умовах міжнародної кризи.

Очікувані результати. Після уроку учні мають: визначати основні передумови та причини Карибської кризи; встановлювати зв'язок між Кубинською революцією, загостренням відносин Куби зі США, радянсько-кубинським зближенням та кризою 1962 р.; характеризувати основні етапи Карибської кризи; пояснювати позиції та інтереси США, СРСР і Куби;

аналізувати історичні документи з урахуванням авторства, обставин створення та позиції їх авторів; зіставляти різні погляди на шляхи виходу з кризової ситуації; аргументовано пояснювати, завдяки яким рішенням вдалося уникнути прямого воєнного зіткнення; оцінювати значення переговорів, компромісу та відповідальності політичних лідерів у врегулюванні міжнародних конфліктів.

Проблемне питання уроку: «Чому Карибська криза, що поставила світ на межу ядерної війни, не переросла у прямий воєнний конфлікт між США та СРСР?»

На етапі актуалізації знань учням доцільно запропонувати повернутися до причинного ланцюга, складеного вдома: «Кубинська революція – загострення відносин зі США – зближення Куби з СРСР – ?». Учні мають запропонувати можливий завершальний елемент схеми та обґрунтувати свою відповідь.

Після короткого обговорення вчитель доповнює схему поняттям «Карибська криза 1962 р.» та ставить запитання: «Чи була криза неминучим наслідком попередніх подій, чи її виникнення залежало від конкретних політичних рішень?». Остаточну відповідь на це питання учні формують після опрацювання матеріалу.

Під час з'ясування передумов Карибської кризи доцільно поєднати коротке пояснення вчителя з побудовою причинно-наслідкової схеми. Учні пропонується встановити зв'язок між такими подіями та процесами: перемога Кубинської революції – внутрішні перетворення на Кубі – загострення американсько-кубинських відносин → спроба висадки в затоці Свиней – посилення безпекових побоювань кубинського керівництва – зближення Куби з СРСР – рішення про розміщення радянських ракет – виявлення ракет американською розвідкою – початок кризового протистояння.

Методична цінність такого завдання полягає в тому, що учні не отримують Карибську кризу як ізольований факт, а самостійно

встановлюють її місце у тривалішому процесі зміни міжнародного становища Куби.

Наступним етапом є робота з картою Карибського басейну. Учням пропонується визначити географічне положення Куби щодо території США та пояснити, чому розміщення радянських ракет саме на острові мало для Сполучених Штатів принципове військово-стратегічне значення.

Після роботи з картою учні відповідають на запитання: «Як географічне положення Куби впливало на сприйняття радянської військової присутності американським керівництвом?» Таким чином, карта використовується не лише для локалізації подій, а як джерело інформації для пояснення стратегічного значення Куби в умовах холодної війни.

Для запобігання спрощеному сприйняттю Карибської кризи як винятково двостороннього протистояння США та СРСР доцільно організувати зіставлення позицій трьох учасників – США, СРСР і Куби. Такий підхід відповідає сучасним історіографічним інтерпретаціям, у яких Куба розглядається не лише як територія розміщення радянських ракет, а як учасник кризи з власними політичними та безпековими інтересами [14, с. 135–198; 19, с. 166–289].

Учні отримують три короткі комплекти матеріалів:

1. позиція США – інформацію про виявлення радянських ракет, оцінку загрози американським керівництвом та рішення про морську блокаду;
2. позиція СРСР – матеріали, що характеризують мотиви розміщення ракет та радянське бачення стратегічного протистояння;
3. позиція Куби – матеріали про сприйняття американської загрози кубинським керівництвом та ставлення Куби до радянської військової присутності.

Для кожного комплекту доцільно використати однаковий алгоритм аналізу:

1. Які інтереси прагнула захистити сторона?
2. Яку загрозу вона вважала головною?

3. Які дії іншої сторони сприймала як небезпечні?
4. Яке рішення вважала прийнятним?
5. У чому її позиція відрізнялася від позицій інших учасників?

Для роботи учнів можуть бути використані адаптовані фрагменти документів із видання *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XI: Cuban Missile Crisis and Aftermath* [18], збірника *The Cuban Missile Crisis, 1962: A National Security Archive Documents Reader* [9], а також матеріали, що репрезентують кубинське бачення кризи, з праці Т. Дієса Акости *October 1962: The “Missile” Crisis as Seen from Cuba* [14].

Після встановлення позицій сторін учні переходять до реконструкції основних етапів кризи. Для цього доцільно запропонувати не готовий детальний хронологічний виклад, а картки з ключовими подіями, які необхідно розташувати у правильній послідовності. До переліку можуть бути включені виявлення радянських ракет, обговорення можливих дій американським керівництвом, оголошення морської блокади Куби, обмін посланнями між керівниками США та СРСР, найбільш небезпечні епізоди протистояння та досягнення домовленостей.

Після відновлення послідовності учні визначають, у який момент ризик переходу кризи у відкритий воєнний конфлікт був найбільшим і чому. Це переводить роботу з хронології від простого запам'ятовування дат до аналізу динаміки міжнародної кризи.

Для усвідомлення складності прийняття політичних рішень в умовах неповної інформації учням можна запропонувати ситуаційне завдання: «Ви – радник президента США після отримання підтвердження про радянські ракети на Кубі. Оберіть один із варіантів дій: негайний військовий удар; вторгнення на Кубу; морська блокада; продовження дипломатичних переговорів. Назвіть одну можливу перевагу і два ризики обраного рішення». Після коротких відповідей учитель повідомляє, які варіанти реально обговорювалися американським керівництвом, та пропонує співвіднести учнівські аргументи з історично прийнятим рішенням [19, с. 216–239].

Завдання важливе не для оцінювання історичних діячів із позицій сучасного учня, а для розуміння обмеженості вибору та високого рівня ризику, в умовах яких ухвалювалися рішення.

На завершальному етапі учні повертаються до проблемного питання: «Чому Карибська криза, що поставила світ на межу ядерної війни, не переросла у прямий воєнний конфлікт між США та СРСР?» Відповідь доцільно будувати за схемою: чинник – конкретний історичний доказ – значення для завершення кризи.

У відповідях учні можуть звернути увагу на усвідомлення сторонами небезпеки прямого військового зіткнення, збереження каналів комунікації, готовність до взаємних поступок, використання дипломатичних механізмів та персональну відповідальність політичних керівників за можливі наслідки прийнятих рішень. Підсумком має стати висновок про те, що завершення Карибської кризи не було автоматичним або наперед визначеним. Воно стало результатом конкретних політичних рішень, переговорів і компромісів, ухвалених в умовах високого ризику.

Як підсумкове індивідуальне завдання учням пропонується завершити твердження: «Карибська криза є важливою для розуміння міжнародних відносин другої половини ХХ ст., тому що...». Відповідь має містити три аргументи: один про особливості біполярної системи, один про небезпеку ядерного протистояння і один про механізми мирного врегулювання міжнародних конфліктів.

Домашнє завдання: скласти таблицю «Карибська криза: позиції та рішення учасників» із трьома колонками: США – СРСР – Куба, зазначивши для кожної сторони її основні інтереси, сприйняті загрози, дії під час кризи та результат врегулювання. Для учнів із високим рівнем навчальних досягнень можна запропонувати короткий аналітичний текст: «Чи можна вважати завершення Карибської кризи перемогою однієї зі сторін?» Відповідь має спиратися щонайменше на два історичні аргументи та враховувати позиції не менше двох учасників кризи.

Запропонований тематичний блок утворює послідовну методичну модель вивчення Карибської кризи через її історичні передумови. Перший урок забезпечує розуміння внутрішніх причин та перебігу Кубинської революції, другий – пояснює трансформацію міжнародного становища Куби після 1959 р., третій – дозволяє простежити перетворення кубинського питання на кризу глобальних міжнародних відносин. Таким чином, Карибська криза постає для учнів не як ізольований епізод холодної війни, а як результат взаємодії внутрішньополітичних, регіональних та глобальних чинників.

Методична цінність такого підходу полягає в тому, що учень не лише засвоює фактичний зміст подій, а послідовно виконує різні види історико-пізнавальної діяльності: встановлює причинно-наслідкові зв'язки, працює з картою та хронологією, аналізує документи, зіставляє позиції учасників подій, оцінює варіанти політичних рішень і формулює аргументовані висновки. Це дає можливість поєднати засвоєння змісту всесвітньої історії з формуванням предметних історичних умінь та громадянської компетентності учнів.

Запропонована система уроків ґрунтується на поступовому переході від факту до пояснення, від пояснення до аналізу, а від аналізу – до аргументованої оцінки. Така послідовність дозволяє не перевантажувати учнів фактологічним матеріалом і водночас забезпечує достатню предметну основу для формування історичного мислення.

Доцільно поєднувати кілька типів навчальної діяльності: коротке пояснення вчителя, роботу з історичними джерелами, аналіз візуальних матеріалів, хронологічні та порівняльні таблиці, роботу в малих групах, дискусії, проблемні запитання та індивідуальні письмові завдання. Методично важливо, щоб ці форми не використовувалися лише заради різноманітності. Кожна з них має виконувати конкретну пізнавальну функцію.

Особливу роль у вивченні теми відіграє робота з історичними джерелами. Учням доцільно пропонувати не надто великі за обсягом фрагменти документів, які дозволяють визначити автора, час створення, мету документа, позицію сторони та історичний контекст. У темі Кубинської революції це особливо важливо, оскільки одна й та сама подія може оцінюватися по-різному представниками Куби, США та СРСР. Робота з такими матеріалами допомагає учням зрозуміти відмінність між історичним фактом та його інтерпретацією [55, с. 145–155].

Ще виразніше можливості багатоперспективного аналізу виявляються під час вивчення Карибської кризи. Її розгляд доцільно будувати не лише навколо протистояння США та СРСР, а й із урахуванням позиції Куби як самостійного учасника подій. Аналіз американської, радянської та кубинської перспектив дозволяє учням визначити інтереси кожної сторони, з'ясувати, які дії противника вона сприймала як загрозу, та порівняти пропоновані шляхи виходу з кризової ситуації. Така робота формує здатність відокремлювати саму історичну подію від її пояснення різними учасниками та уникати спрощеної схеми, у якій одному суб'єкту автоматично приписується вся відповідальність за виникнення міжнародного конфлікту.

Історична складова такої діяльності полягає у критичному аналізі джерел, установленні причин і наслідків та реконструкції позицій учасників подій. Її громадянський вимір пов'язаний з іншим рівнем осмислення: учні отримують можливість аналізувати відповідальність політичних лідерів за рішення, прийняті в умовах загрози ядерної війни, співвідносити державні інтереси із загрозами міжнародній безпеці та оцінювати значення переговорів і взаємних поступок для мирного врегулювання конфлікту.

Важливим методичним результатом має стати формування в учнів уміння бачити причинність, але не спрощувати її. Наприклад, Кубинська революція не може бути пояснена лише американським впливом, соціальною нерівністю або авторитаризмом Батисти: її виникнення було результатом взаємодії комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників [34, с. 216–245].

Аналогічно політичні конфлікти в інших країнах Латинської Америки не варто пояснювати виключно впливом Куби, оскільки вони мали власні соціальні й політичні передумови [38, с. 181–212]. Такий самий принцип необхідно застосовувати до Карибської кризи, пояснюючи її не однією причиною, а взаємодією революційних змін на Кубі, американсько-кубинського протистояння, радянсько-кубинського зближення, стратегічних інтересів наддержав та конкретних політичних рішень 1962 р.

Запропоновані завдання також спрямовані на формування громадянської компетентності. Аналіз авторитаризму, революційного насильства, політичного плюралізму, державної влади, прав і свобод людини та міжнародного протистояння створює можливості для осмислення учнями складних суспільно-політичних проблем без нав'язування готової оцінки. Важливо, щоб під час дискусій учні вчилися обґрунтовувати власну позицію, спиратися на факти, розрізняти аргумент і припущення та поважати іншу думку [64, с. 34–41].

У цьому контексті тема Кубинської революції має значний потенціал для розвитку критичного мислення. Учитель може використовувати запитання, які не передбачають однозначної відповіді: «Чи була революція неминучою?», «Чи можна вважати соціальні реформи достатньою підставою для позитивної оцінки революції?», «Чи могла Куба уникнути конфронтації зі США?», «Чи була Карибська криза неминучим наслідком попереднього розвитку подій?», «Чи однаковою була відповідальність США, СРСР і Куби за ескалацію конфлікту?», «Чому сторони відмовилися від прямого військового зіткнення?», «Чи можна вважати компроміс проявом політичної слабкості в умовах міжнародної кризи?». Відповідаючи на проблемні питання, учні мають зіставляти факти, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, критично працювати з історичною інформацією та формулювати аргументовані висновки [55, с. 72–83; 145–168].

Важливою умовою ефективності таких уроків є дотримання балансу між змістом і методикою. Використання дискусій, групової роботи чи

рольових вправ не повинно витіснити власне історичний матеріал. Навпаки, активні методи мають допомагати учням краще зрозуміти конкретні історичні процеси. Саме тому кожне проблемне завдання має спиратися на попередньо засвоєні факти та джерела.

Зміст запропонованого тематичного блоку відповідає завданням сучасної історичної освіти, орієнтованої на формування здатності учня самостійно аналізувати суспільні процеси, працювати з інформацією та пояснювати історичні явища в їхньому контексті [52, с. 3–12]. Водночас поєднання історичної та громадянської проблематики дає можливість розглядати Кубинську революцію не лише як сукупність подій 1950–1960-х років, а як приклад для осмислення ширших питань – меж політичної влади, співвідношення свободи й безпеки, ролі держави, способів політичної боротьби та відповідальності політичних акторів.

Отже, методичну модель вивчення тематичного блоку «Кубинська революція – Карибська криза» доцільно будувати на послідовному переході від історичних передумов до аналізу міжнародної кризи 1962 р. Використання проблемних запитань, історичних джерел, карти, багатоперспективного аналізу та аргументованих завдань дає змогу поєднати засвоєння фактичного матеріалу з формуванням історичного мислення та громадянської компетентності учнів.

3.3. Формування історичної та громадянської компетентностей учнів 11 класу під час вивчення Карибської кризи

Вивчення Кубинської революції у 11 класі має потенціал для формування громадянської компетентності, оскільки зміст теми охоплює низку проблем, безпосередньо пов'язаних із суспільним і політичним життям: характером державної влади, політичною участю, правами і свободами людини, відповідальністю політичних діячів, суспільними конфліктами, міжнародною безпекою та вибором шляхів розвитку держави. Тому громадянський потенціал цієї теми доцільно розглядати через

конкретні складові громадянської компетентності, а не лише через загальне поняття громадянської свідомості.

Водночас компетентнісний потенціал цього історичного матеріалу не обмежується громадянською компетентністю. Його вивчення має забезпечувати насамперед формування предметних умінь, необхідних для осмислення історичних процесів: установлювати причинно-наслідкові зв'язки, локалізувати події в часі та просторі, аналізувати історичні джерела, розрізняти факт та його інтерпретацію, зіставляти позиції учасників подій і формулювати аргументовані історичні судження. У тематичному блоці «Кубинська революція – Карибська криза» ці вміння формуються послідовно: від аналізу внутрішніх передумов революційних подій до пояснення їхніх міжнародних наслідків та механізмів виникнення і врегулювання Карибської кризи [55, с. 72–83; 145–168].

Поєднання історичної та громадянської складових не означає перенесення змісту громадянської освіти на урок всесвітньої історії. Громадянські компетентності формуються на основі конкретного історичного матеріалу та діяльності учнів з його опрацювання. Саме історичний аналіз дає підстави для осмислення питань політичної відповідальності, прав і свобод людини, безпеки, конфлікту, переговорів і компромісу без відриву ціннісних суджень від фактичного контексту.

Однією зі складових громадянської компетентності є розуміння демократичних цінностей, принципів функціонування держави та ролі громадянина в суспільному житті [64, с. 34–41]. У цьому аспекті Кубинська революція дає можливість простежити, до яких наслідків можуть призводити обмеження політичної участі та концентрація влади. Характеристика режиму Ф. Батисти дозволяє учням усвідомити значення політичного плюралізму, можливості суспільного контролю за владою та легальних способів участі громадян у політичному житті. Водночас подальший розвиток революційної Куби дає змогу побачити, що повалення авторитарного режиму саме по собі

не гарантує автоматичного формування демократичної політичної системи [34, с. 216–302].

Це створює важливий змістовий зв'язок із сучасним українським громадянським контекстом. Учні можуть усвідомити, що демократія залежить не лише від зміни політичного керівництва, а й від наявності стійких інституцій, політичної конкуренції, правових гарантій та можливості громадян впливати на рішення влади. Таким чином, історія Куби допомагає перейти від формального знання про демократію до розуміння її практичної цінності.

Іншою складовою громадянської компетентності є усвідомлення прав і свобод людини [64, с. 34–41]. У цьому контексті тема Кубинської революції дає можливість розглянути суперечність між проголошеними цілями соціальної перебудови та обмеженням окремих політичних свобод. Революційна влада здійснила масштабні соціально-економічні перетворення, однак одночасно відбувалася централізація політичної системи. Для учнів важливо побачити, що соціальна справедливість, економічні зміни та політичні свободи є взаємопов'язаними, але не тотожними явищами.

Такий зміст сприяє формуванню здатності комплексно оцінювати політичні процеси. Учень має розуміти, що історична подія може мати різні результати для різних сфер суспільного життя. Тому Кубинську революцію недоцільно представляти винятково як позитивний приклад соціальних перетворень або лише як встановлення нового авторитарного порядку. Її історичний зміст розкривається саме через поєднання цих суперечливих характеристик [34, с. 246–302].

Важливою складовою громадянської компетентності є також критичне мислення та здатність оцінювати інформацію [64, с. 34–41]. Проблема співвідношення історичного факту, пізнішої інтерпретації та усталеного політичного міфу особливо виразно простежується в історіографії Карибської кризи; цьому питанню спеціально присвячена праця С. М. Стерна *The Cuban Missile Crisis in American Memory: Myths versus Reality* [40].

Саме тут тема безпосередньо сприяє формуванню інформаційної грамотності. Учні можуть навчатися розрізняти історичний факт, його інтерпретацію та оцінне судження. Наприклад, факт перемоги революційних сил у 1959 р. є історичною подією; характеристика революції як боротьби за національну незалежність є її інтерпретацією; твердження про її безумовну позитивність або негативність – оцінкою. Розуміння цієї різниці є важливою передумовою відповідального сприйняття політичної інформації.

Ще однією складовою громадянської компетентності є здатність до аргументованого висловлення власної позиції та сприйняття альтернативних поглядів. Зміст Кубинської революції дозволяє розглядати питання, які не мають однієї спрощеної відповіді: чи була революція закономірною відповіддю на політичну кризу; чи можна виправдати збройну боротьбу проти авторитарного режиму; як співвіднести соціальні результати революції з політичними обмеженнями; чому частина суспільства підтримала нову владу. Такі питання спрямовують учня до самостійного судження, але водночас вимагають його обґрунтування історичними фактами [64, с. 34–41].

Зміст теми сприяє також формуванню відповідальності за громадянський і політичний вибір. Кубинський досвід показує, що політичні рішення мають наслідки, які можуть виходити далеко за межі моменту їх прийняття. Перемога революції змінила не лише систему влади, а й економічний курс країни, її соціальну політику та міжнародну орієнтацію [34, с. 246–302; 17, с. 8–75]. Це дає можливість сформувати в учнів розуміння того, що політичний вибір необхідно оцінювати не лише за проголошеними намірами, а й за його реальними та довгостроковими наслідками.

Окреме місце посідає розуміння взаємозв'язку між громадянином, державою та міжнародним середовищем. Після революції Куба опинилася в центрі протистояння США та СРСР. Її внутрішньополітична трансформація безпосередньо позначилася на міжнародних відносинах, а зовнішній тиск, своєю чергою, впливав на подальший розвиток кубинської держави. Таким чином, учні можуть побачити, що сучасна держава не існує ізольовано, а її

політичні рішення пов'язані з ширшим міжнародним контекстом [17, с. 8–75; 37, с. 82–212].

Особливо важливим для формування громадянської компетентності є зміст Карибської кризи 1962 р. Вона дає можливість осмислити відповідальність держав і політичних лідерів за рішення, наслідки яких можуть виходити далеко за національні межі. Перебіг кризи засвідчив небезпеку поєднання військово-політичної конфронтації, неповної інформації та ризику ескалації, а її врегулювання – значення комунікації, переговорів і політичного компромісу [8, с. 49–60].

Цей історичний матеріал може бути пов'язаний із формуванням в учнів культури миру та відповідального ставлення до суспільних конфліктів. Йдеться не про пряме порівняння Куби середини ХХ ст. із сучасною Україною, а про усвідомлення універсального принципу: політичні рішення повинні враховувати їхню ціну для суспільства та можливі довгострокові наслідки. Карибська криза показує, що навіть за умов гострого протистояння збереження можливостей для переговорів може мати принципове значення.

Для українських учнів особливу цінність має здатність робити самостійні громадянські висновки з історичного досвіду інших держав. Кубинська революція не може бути моделлю для прямого перенесення на українські реалії, оскільки історичні умови Куби та України суттєво відрізняються. Проте її досвід дозволяє порушити універсальні питання: чому важливі демократичні інститути; якою є роль громадянського суспільства; чому влада потребує суспільного контролю; до яких наслідків може призводити політична монополізація; чому права людини не повинні залежати від політичної доцільності.

Такий підхід узгоджується з орієнтацією сучасної громадянської освіти на розвиток громадянських компетентностей, відповідальної участі та демократичної культури, представленою в працях Т. О. Ремех [64] і документах Ради Європи щодо компетентностей для демократичної культури [11; 12; 13].

Отже, компетентнісний потенціал вивчення Карибської кризи доцільно розглядати у взаємозв'язку двох складових. Предметна історична складова охоплює вміння встановлювати хронологічну послідовність та причинно-наслідкові зв'язки, працювати з картою й різними видами історичних джерел, зіставляти американську, радянську та кубинську перспективи, розрізняти історичний факт та його інтерпретацію, аргументовано пояснювати причини, перебіг і наслідки міжнародної кризи. У результаті учень має не лише відтворювати події жовтня 1962 р., а використовувати їх для пояснення механізмів функціонування біполярної системи міжнародних відносин.

Громадянська складова реалізується через осмислення проблем політичної відповідальності, війни і миру, співвідношення національної та міжнародної безпеки, наслідків політичних рішень для суспільства, значення переговорів і компромісу в урегулюванні конфліктів. Робота з різними позиціями учасників кризи сприяє розвитку здатності аргументувати власне судження, сприймати іншу позицію, оцінювати її за наведеними доказами та вести дискусію без підміни аргументів політичними або ціннісними деклараціями. Такий підхід узгоджується з сучасним розумінням громадянської компетентності [64, с. 34–41] та з Рамкою компетентностей для демократичної культури Ради Європи [11; 12; 13].

Таким чином, Карибська криза є методично цінною для шкільного курсу всесвітньої історії не лише через її значення як одного з найнебезпечніших епізодів холодної війни. Її вивчення дає можливість поєднати засвоєння конкретного історичного змісту з формуванням способів історичного мислення та громадянських умінь. Саме така єдність предметної історичної підготовки й компетентісно орієнтованої навчальної діяльності визначає доцільність використання теми Карибської кризи в 11 класі.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі визначено та обґрунтовано методичні засади вивчення Карибської кризи 1962 р. у курсі всесвітньої історії 11 класу як засобу формування в учнів цілісного розуміння міжнародних відносин другої половини XX ст., історичної та громадянської компетентностей. Відповідно до поставлених у вступі завдань сформульовано такі основні висновки.

Встановлено, що проблема досліджується в межах кількох взаємопов'язаних напрямів: історії Куби та Кубинської революції, американсько-кубинських і радянсько-американських відносин, зовнішньої політики Куби, історії Карибської кризи та холодної війни. Використання дипломатичних і урядових документів, матеріалів розвідки, мемуарів та наукових праць дало змогу зіставити американську, радянську й кубинську перспективи та розглядати Кубу не лише як об'єкт суперництва наддержав, а як самостійного учасника міжнародних відносин.

З'ясовано, що Карибську кризу неможливо пояснити поза ширшим контекстом політичного та соціально-економічного розвитку Латинської Америки й Кубинської революції. Для регіону були характерними нерівномірність модернізації, соціальна диференціація, аграрна проблема, політична нестабільність та значний зовнішній вплив. Безпосередніми передумовами революційних подій на Кубі стали авторитарний характер режиму Ф. Батисти, обмеження політичної участі, соціально-економічні суперечності та залежність кубинської економіки від США.

Перемога революції 1959 р. започаткувала глибоку трансформацію політичної, економічної та соціальної системи Куби. Соціально-економічні реформи поєднувалися з політичною централізацією та звуженням політичної конкуренції, що визначає суперечливість наслідків революції. Погіршення відносин зі США, спроба висадки в затоці Свиней, зближення Куби із СРСР та посилення безпекових побоювань Гавани включили кубинське питання до системи глобального протистояння. Розміщення

радянських ракет на острові у 1962 р. перетворило регіональний конфлікт на безпосередню загрозу зіткнення двох ядерних держав, а врегулювання кризи продемонструвало значення переговорів, політичної стриманості та компромісу.

Проведений аналіз також засвідчив, що Карибська криза є показовим прикладом взаємозалежності внутрішньої та зовнішньої політики. Політичні й соціально-економічні перетворення на Кубі вплинули на характер її відносин зі США та СРСР, тоді як міжнародна конфронтація, своєю чергою, визначала подальші можливості й обмеження кубинського керівництва. Тому в шкільному курсі доцільно розглядати кризу не ізольовано, а як результат послідовного переходу внутрішнього конфлікту в регіональний, а згодом – у глобальний вимір холодної війни.

2. Визначено місце Карибської кризи у змісті всесвітньої історії 11 класу та проаналізовано її представлення у навчальній програмі й сучасних підручниках. Нормативні документи орієнтують історичну освіту не лише на засвоєння фактів, а й на розвиток здатності встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, працювати з інформацією та джерелами, аргументувати власні висновки.

Порівняння підручників О. В. Гісема та О. О. Мартинюк, П. Б. Полянського та І. Я. Щупака показало, що вони містять необхідний фактичний матеріал про Кубинську революцію та Карибську кризу, але по-різному розставляють змістові акценти. Спільною методичною проблемою є певна тематична роз'єднаність цих сюжетів: революція переважно розглядається в контексті історії Латинської Америки, а Карибська криза – міжнародних відносин і холодної війни. Унаслідок цього причинно-наслідковий зв'язок між внутрішньополітичною трансформацією Куби та міжнародною кризою 1962 р. не завжди є достатньо очевидним для учня.

Отже, підручковий матеріал доцільно методично інтегрувати, розглядаючи Кубинську революцію як передумову зміни міжнародного становища острова, а Карибську кризу – як результат переходу регіонального

конфлікту на глобальний рівень. Доцільним є також доповнення підручника викладу джерелами, що репрезентують позиції США, СРСР і Куби.

Водночас встановлено, що потенціал теми не вичерпується засвоєнням хронології подій і характеристикою дій керівництва США та СРСР. Залучення документальних матеріалів і зіставлення позицій трьох учасників кризи дозволяють перетворити цей навчальний зміст на матеріал для формування вмінь аналізувати мотиви політичних рішень, розрізняти позицію учасника подій та її подальшу інтерпретацію, встановлювати зв'язок між історичним фактом і зробленим на його основі висновком. Саме такий підхід найбільшою мірою відповідає компетентнісній спрямованості сучасної історичної освіти.

3. Розроблено методичну модель вивчення тематичного блоку «Кубинська революція – Карибська криза» в 11 класі. Вона охоплює три взаємопов'язані уроки: «Кубинська революція: передумови, перебіг та перемога», «Куба після революції: політичні зміни, загострення відносин зі США та зближення з СРСР», «Карибська криза 1962 р.: світ на межі ядерної війни». Така послідовність забезпечує перехід від внутрішньої історії Куби до аналізу її міжнародного становища та механізмів виникнення, ескалації й урегулювання Карибської кризи.

Методична модель передбачає використання проблемних запитань, причинно-наслідкових схем, карти, хронології, історичних документів, порівняльних завдань і дискусій. Особливе місце відведено багатоперспективному аналізу позицій США, СРСР і Куби, а також ситуаційному моделюванню можливих політичних рішень під час кризи. Учні мають не лише відтворювати події, а пояснювати інтереси сторін, оцінювати ризики різних рішень та аргументувати висновки щодо причин мирного врегулювання кризи.

Запропонована модель ґрунтується на переході від факту до пояснення, від пояснення – до аналізу, а від аналізу – до аргументованого висновку.

Активні методи при цьому не замінюють історичного змісту, а забезпечують його глибше осмислення.

Важливою особливістю запропонованої моделі є те, що вона не потребує істотного збільшення навчального часу або введення окремої додаткової теми. Її реалізація передбачає передусім інше структурування вже передбаченого програмою матеріалу: встановлення зв'язку між двома тематично розділеними сюжетами, добір джерел до ключових проблемних питань та перенесення частини навчальної роботи з відтворення готової інформації на її аналіз. Це робить запропонований підхід придатним для практичного використання в умовах реального шкільного уроку.

4. Обґрунтовано можливості формування історичної та громадянської компетентностей учнів під час вивчення Карибської кризи та її історичного контексту. Історична складова передбачає формування вмінь установлювати хронологічні та причинно-наслідкові зв'язки, працювати з картою й історичними джерелами, розрізняти факт та інтерпретацію, зіставляти позиції учасників подій і формулювати аргументовані історичні судження.

Громадянський потенціал теми пов'язаний із можливістю осмислення проблем державної влади, політичної участі, демократичних інститутів, прав і свобод людини, політичної відповідальності, війни і миру та міжнародної безпеки. Історія режиму Батисти й подальшої трансформації Куби дозволяє показати, що зміна політичного керівництва сама по собі не гарантує демократичного розвитку, а політичні процеси необхідно оцінювати не лише за проголошеними цілями, а й за їх реальними наслідками.

Особливий потенціал має Карибська криза. Робота з американською, радянською та кубинською перспективами сприяє розвитку критичного мислення, інформаційної грамотності та здатності аргументовано взаємодіяти з альтернативними поглядами. Аналіз рішень учасників кризи дозволяє осмислити відповідальність політичних лідерів, ризики ескалації та значення переговорів і компромісу в запобіганні міжнародному конфлікту.

Важливим результатом такого навчання є також усвідомлення учнями неоднозначності історичного вибору. Аналіз Карибської кризи показує, що учасники міжнародного конфлікту діяли в умовах обмеженої інформації, суперечливих інтересів і необхідності оцінювати можливі наслідки різних рішень. Робота з альтернативами, які існували в конкретній історичній ситуації, сприяє відмові від спрощеного поділу історичних діячів і рішень на однозначно правильні та неправильні й формує здатність оцінювати політичну відповідальність з урахуванням історичного контексту.

Для українських учнів кубинський досвід не може бути моделлю прямого перенесення, однак створює можливість порушувати універсальні питання значення демократичних інститутів, громадянської участі, суспільного контролю за владою, прав людини та відповідальності за наслідки політичних рішень. Отже, поєднання історичної та громадянської складових дозволяє використовувати Карибську кризу не лише як важливий епізод холодної війни, а й як матеріал для розвитку історичного мислення та відповідальної громадянської позиції.

Практичним результатом дослідження є розроблена методична модель вивчення взаємопов'язаного блоку «Кубинська революція – Карибська криза» в 11 класі, що охоплює три послідовні уроки та передбачає проблемний аналіз, роботу з картою і хронологією, використання різних видів історичних джерел, зіставлення американської, радянської та кубинської позицій, аналіз альтернативних політичних рішень і формулювання учнями аргументованих висновків. Запропоновані матеріали можуть бути використані вчителем всесвітньої історії як цілісний тематичний блок або як окремі елементи навчальної діяльності під час вивчення холодної війни та міжнародних відносин другої половини XX ст.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Allison G. T. *Essence of Decision : Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston : Little, Brown, 1971. 338 p.
2. Allison G. T., Zelikow P. *Essence of Decision : Explaining the Cuban Missile Crisis*. 2nd ed. New York : Longman, 1999. 440 p.
3. Blight J. G., Brenner P. *Sad and Luminous Days : Cuba's Struggle with the Superpowers After the Missile Crisis*. Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2002. 324 p.
4. *Intelligence and the Cuban Missile Crisis* / ed. by J. G. Blight, D. A. Welch. London : Frank Cass, 1998. 234 p.
5. Blight J. G., Welch D. A. *On the Brink : Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis*. New York : Hill and Wang, 1989. 400 p.
6. Bonsal P. W. *Cuba, Castro, and the United States*. Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 1971. 318 p.
7. Brugioni D. A. *Eyeball to Eyeball : The Inside Story of the Cuban Missile Crisis*. New York : Random House, 1991. 622 p.
8. Caldwell D. The Cuban Missile Affair and the American Style of Crisis Management. *Parameters*. 1989. Vol. 19, No. 1. P. 49–60.
9. *The Cuban Missile Crisis, 1962 : A National Security Archive Documents Reader* / ed. by L. Chang, P. Kornbluh. New York : The New Press, 1992. 415 p.
10. Colman J. *The Cuban Missile Crisis : Origins, Course and Aftermath*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2016. 304 p.
11. Council of Europe. *Competences for Democratic Culture : Living Together as Equals in Culturally Diverse Democratic Societies*. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2016. 76 p.
12. Council of Europe. *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*. Vol. 1 : Context, Concepts and Model. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018.

13. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 2 : Descriptors of Competences for Democratic Culture. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018.
14. Díez Acosta T. October 1962 : The “Missile” Crisis as Seen from Cuba. New York : Pathfinder Press, 2002. 369 p.
15. Dinerstein H. S. The Making of a Missile Crisis, October 1962. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1976. 302 p.
16. Dobbs M. One Minute to Midnight : Kennedy, Khrushchev, and Castro on the Brink of Nuclear War. New York : Alfred A. Knopf, 2008. 426 p.
17. Domínguez J. I. To Make a World Safe for Revolution : Cuba’s Foreign Policy. Cambridge : Harvard University Press, 1989. 365 p.
18. Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XI : Cuban Missile Crisis and Aftermath. Washington : United States Government Printing Office, 1996.
19. Fursenko A., Naftali T. One Hell of a Gamble : Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958–1964. New York : W. W. Norton & Company, 1997. 420 p.
20. Gaddis J. L. The Cold War : A New History. New York : Penguin Press, 2005. 352 p.
21. Gaddis J. L. We Now Know : Rethinking Cold War History. Oxford : Clarendon Press, 1997. 425 p.
22. Garthoff R. L. Reflections on the Cuban Missile Crisis. Washington : Brookings Institution, 1987. 376 p.
23. Hobsbawm E. The Age of Extremes : The Short Twentieth Century, 1914–1991. London : Michael Joseph, 1994. 627 p.
24. Kennedy R. F. Thirteen Days : A Memoir of the Cuban Missile Crisis. New York : W. W. Norton & Company, 1969. 224 p.
25. LaFeber W. America, Russia, and the Cold War, 1945–2006. 10th ed. New York : McGraw-Hill, 2006. 528 p.
26. LaFeber W. Inevitable Revolutions : The United States in Central America. 2nd ed. New York : W. W. Norton & Company, 1993. 352 p.

27. LeMay C. E., Kantor M. *Mission with LeMay : My Story*. Garden City, N.Y. : Doubleday, 1965. 581 p.
28. *CIA Documents on the Cuban Missile Crisis, 1962* / ed. by M. S. McAuliffe. Washington : Central Intelligence Agency, 1992. 376 p.
29. McMahon R. J. *The Cold War : A Very Short Introduction*. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2021. 176 p.
30. Mearsheimer J. J. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York : W. W. Norton & Company, 2001. 576 p.
31. Morgenthau H. J. *Politics Among Nations : The Struggle for Power and Peace*. 7th ed. New York : McGraw-Hill, 2006. 752 p.
32. Munton D., Welch D. A. *The Cuban Missile Crisis : A Concise History*. 2nd ed. New York : Oxford University Press, 2012. XIX, 123 p.
33. Nye J. S. *Understanding International Conflicts : An Introduction to Theory and History*. 7th ed. Boston : Pearson, 2012. 368 p.
34. Pérez L. A. *Cuba : Between Reform and Revolution*. 5th ed. New York : Oxford University Press, 2015. 480 p.
35. Rusk D. *As I Saw It / as told to R. Rusk* ; ed. by D. S. Papp. New York : W. W. Norton & Company, 1990. 672 p.
36. Schlesinger A. M. *A Thousand Days : John F. Kennedy in the White House*. Boston : Houghton Mifflin, 1965. 1087 p.
37. Schoultz L. *That Infernal Little Cuban Republic : The United States and the Cuban Revolution*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2009. 745 p.
38. Smith P. H. *Talons of the Eagle : Dynamics of U.S.-Latin American Relations*. 3rd ed. New York : Oxford University Press, 2008. 496 p.
39. Sorensen T. C. *Kennedy*. New York : Harper & Row, 1965. 783 p.
40. Stern S. M. *The Cuban Missile Crisis in American Memory : Myths versus Reality*. Stanford : Stanford University Press, 2012. 208 p.
41. Thomas H. *Cuba : The Pursuit of Freedom*. New York : Harper & Row, 1971. 1696 p.

42. Waltz K. N. Theory of International Politics. Reading : Addison-Wesley, 1979. 251 p.
43. Westad O. A. The Cold War : A World History. New York : Basic Books, 2017. 720 p.
44. Zubok V. M. A Failed Empire : The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2007. 467 p.
45. Всесвітня історія. 10–11 класи : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти : затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказом МОН України від 03.08.2022 № 698.
46. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2019. 224 с.
47. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас. Рівень стандарту : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти : затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказом МОН України від 03.08.2022 № 698.
48. Громадянська освіта та методика її навчання : підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / за заг. ред. Т. В. Бакка, Т. В. Мелешенко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.
49. Комаров В. О. Методика навчання історії в школі : навчальний посібник для студентів історичної спеціальності педагогічних університетів. Кривий Ріг, 2003. 108 с.
50. Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти : затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 30.07.2024 № 1072.
51. Полянський П. Б. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2019. 256 с.

52. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. *Історія в школах України*. 2007. № 6. С. 3–12.
53. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
54. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : науково-методичний посібник / за заг. ред. О. І. Пометун. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
55. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
56. Про внесення змін до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.2022 № 893-р.
57. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392.
58. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898.
59. Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 № 851.
60. Про затвердження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р.
61. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII.
62. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX.
63. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р.

64. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.

65. Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 256 с.